

CRNA GORA
MINISTARSTVO FINANSIJA

Direktorat za ekonomsku i razvojnu politiku

JESENJA ANALIZA MAKROEKONOMSKIH KRETANJA I STRUKTURNIH REFORMI – 2019.

Podgorica, decembar 2019.

SADRŽAJ

UVODNE NAPOMENE	1
1 MAKROEKONOMSKA KRETANJA.....	2
1.1 Globalni rast pod snažnim uticajem trgovinskih odnosa SAD i Kine	2
1.2 Nakon snažnog rasta u 2018, pozitivna ekonomska kretanja nastavljena i u 2019.	3
1.3 Inflacija u 2019. godini niža od projektovane	4
1.4 Izrazito povoljna kretanja na tržištu rada i u 2019.....	5
1.5 Finansijski sektor stabilan, sa dobrim parametrima likvidnosti i solventnosti	5
1.6 Deficit robne razmjene pratio usporeniju dinamiku rasta izvoza i uvoza roba	8
1.7 Rast neto priliva stranih direktnih investicija.....	10
2 JAVNE FINANSIJE	12
3 SEKTORSKE POLITIKE	15
3.1 SEKTOR PREDUZEĆA.....	15
3.1.1 Privatizacija i javno - privatno partnerstvo	15
3.1.2 Biznis okruženje.....	16
3.1.3 Mrežne industrije	19
3.2 Tržište rada i socijalna zaštita	26
3.2.1 Tržište rada.....	26
3.2.2 Obrazovanje i istraživanje.....	27
3.2.3 Penzijski i zdravstveni sistem.....	30
3.2.4 Socijalna zaštita	31
3.3 Prerađivačka industrija	32
3.4 Poljoprivreda i ruralni razvoj	33
3.5 Turizam.....	35
3.6 Zaštita životne sredine.....	36
3.7 Javna uprava.....	40

UVODNE NAPOMENE

Ministarstvo finansija, u saradnji sa nadležnim institucijama, dva puta godišnje, priprema analizu makroekonomskih kretanja i strukturnih reformi, u kojoj se analiziraju kretanja osnovnih makroekonomskih indikatora (BDP, cijene, tržište rada, monetarni i eksterni sektor), kretanja u javnim finansijama i sektorskim politikama. U skladu sa Programom Vlade za IV kvartal i dostupnim podacima, ovom analizom prikazana su ekonomska kretanja u prvih devet mjeseci 2019. godine, pregled strukturnih politika i reformi ostvarenih u 2019. godini sa predlozima za njihovo unaprjeđenje, u skladu sa kretanjima i potencijalnim izazovima iz domaćeg i međunarodnog okruženja.

1 MAKROEKONOMSKA KRETANJA

Nakon snažnog rasta u 2018, u prvoj polovini 2019. ostvaren je nešto umjereniji ekonomski rast od 3,1%. Visok doprinos privatne potrošnje realnom rastu obilježio je prvu polovinu godine, uz snažno povećanje prihoda u turizmu i nastavak izrazito pozitivnih trendova na tržištu rada. Rast potrošačkih cijena je niži od planiranog, deficit tekućeg računa platnog bilansa je smanjen, uz veće neto strane direktne investicije, dok bankarski sistem karakteriše stabilnost uz visoku kapitalizovanost i profitabilno poslovanje.

1.1 Globalni rast pod snažnim uticajem trgovinskih odnosa SAD i Kine

Svjetska ekonomska aktivnost evidentno usporava, prvenstveno kao posljedica trgovinskih odnosa dvije najveće svjetske ekonomije, SAD i Kine, koje čine oko 40% svjetskog BDP-a. Globalna agregatna tražnja usporava, posljedično i proizvodnja, dok su očekivanja kompanija i obim novih poručbina u padu. Sa druge strane, izuzetno snažni tokovi na tržištima rada širom svijeta, sa i dalje visokim povjerenjem potrošača, opredjeljuju privatnu potrošnju kao glavnog akceleratora privrednog rasta. Glavni makroekonomski rizici u narednom periodu biće dalje povećanje trgovinskih neizvjesnosti, geopolitičke tenzije i usporavanje rasta kineske ekonomije.

Većina relevantnih svjetskih finansijskih institucija predviđa slične stope rasta svjetske ekonomije za naredni period. MMF je posljednjim izvještajem rast za 2019. revidirao naniže, na 3%, što predstavlja najslabiju stopu rasta još od svjetske finansijske krize. Obim globalne trgovine u prvoj polovini 2019. rastao je po stopi od 1%, najsporijim tempom od 2012, dok je MMF procijenio i da će povećane carinske tarife između SAD i Kine kumulativno smanjiti nivo svjetskog BDP-a za oko 0,8 p.p. do kraja 2020. MMF je za 2020. projektovao rast od 3,4%, što je ubrzanje u odnosu na 2019, najviše zahvaljujući oporavku velikih ekonomija u ekspanziji i razvoju poput zemalja Latinske Amerike i Bliskog Istoka, kao i snažnijoj dinamici rasta evropskih zemalja u ekspanziji i razvoju.

Evropska komisija ima sličnu procjenu svjetskog rasta za 2019. (2,9%), dok za 2020. projektuje nešto niže od MMF-a (3%) zbog slabijeg rasta u Eurozoni, gdje su mogućnosti kontracikličnog djelovanja usljed deflatorskih pritiska ograničene. Uvođenje novih emisionih standarda u automobilske industriji i suočavanje sa nižom eksternom tražnjom uslovljalo je projekciju EK za Eurozonu na 1,1% u 2019. i 1,2% u 2020. Rast najveće ekonomije grupacije – Njemačke je u 2020. revidiran za pola procentnog poena naniže u odnosu na prolječni izvještaj.

Region Zapadnog Balkana će nakon prosječnog realnog rasta od 3,9% u 2018, najsnažnijeg u posljednjoj deceniji, rasti po prosječnoj stopi od 3,5% u narednom trogodišnjem periodu prema izvještaju Svjetske banke¹. Pozitivni izgledi za naredni period mogu biti podložni rastućim neizvjesnostima na evropskom ekonomskom prostoru, budući da je EU glavni trgovinski partner Zapadnog Balkana i izvor finansijskih tokova. Rastuće globalne trgovinske tenzije i nestabilnosti cijena sirove nafte mogu dodatno intenzivirati eksterne rizike.

Prosječni realni rast šest zemalja regiona Zapadnog Balkana je u posljednje dvije godine iznosio je 3,4%, pri čemu je crnogorska ekonomija zabilježila najveći prosječan rast od 4,9% i najveći kumulativni realni rast za isti period od 9,8%.

Sa relativno veće osnove crnogorska privreda će prema jesenjim projekcijama Svjetske banke u 2019. rasti po stopi od 3% dok će u 2020. rasti 2,8%. Slične projekcije ima i Evropska komisija (3,1% u 2019. i 3% u 2020.), dok će rast zemalja kandidata za članstvo u EU će rasti po prosječnoj stopi od 0,6% u 2019.

¹ Svjetska banka, Redovni ekonomski izvještaj za zemlje ZB, jesen 2019

i 3,1% u 2020. Procijenjeni rast u 2019. posljedica je sporijeg oporavka Turske, kao najveće ekonomije grupacije.

Prikaz ostvarenih rezultata u 2017, 2018, i procjene rasta za Crnu Goru i region Zapadnog Balkana dat je u sljedećoj tabeli:

Tabela 1 Realni rast BDP-a za Crnu Goru i Zapadni Balkan 2017, 2018. i procjena rasta za 2019.

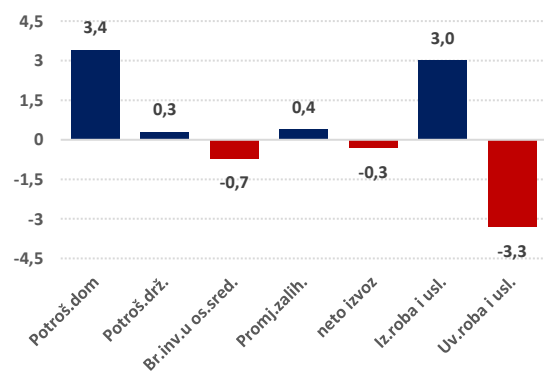
Realna stopa rasta BDP-a	2017	2018	2019 ²		
			Svjetska banka	MMF	Evropska Komisija
Crna Gora	4,7	5,1	3,0	3,0	3,1
Srbija	2,0	4,2	3,3	3,5	3,2
Albanija	3,8	4,1	2,9	3,0	3,1
Bosna i Hercegovina	3,2	3,6	3,1	2,8	-
Sjeverna Makedonija	0,2	2,7	3,1	3,2	3,2
Kosovo	4,2	3,8	4,0	4,2	-

Izvori: Svjetska banka - Redovni ekonomski izvještaj za zemlje ZB, jesen 2019, MMF – Svjetski ekonomski izgledi, oktobar 2019, Evropska komisija – Ekonomske projekcije, jesen 2019

1.2 Nakon snažnog rasta u 2018, pozitivna ekonomska kretanja nastavljena i u 2019.

Rast ekonomije u 2018. od 5,1% najveći je u posljednjoj deceniji i iznad očekivanja i projekcija Vlade

Grafik 1 Doprimos rastu BDP-a za šest mjeseci 2019, u p.p.

Izvor: MONSTAT

Crne Gore i relevantnih međunarodnih organizacija. Pozitivna kretanja se nastavljaju i u 2019, kada je prema preliminarnim podacima Monstat-a za prvih šest mjeseci ostvaren **realni rast od 3,1%** (prvi kvartal 3,0%; drugi kvartal 3,2%). Najveći pozitivan doprinos rastu dali su potrošnja domaćinstava (3,4 p.p) i izvoz roba i usluga (3,0 p.p), dok je uvoz roba i usluga “oduzeo” rastu 3,3 procentna poena. Rast privatne potrošnje u prvoj polovini godine rezultat je visokog rasta zaposlenosti, rasta kreditiranja domaćeg stanovništva kao i povećanja prihoda od turizma. Izvoz roba i usluga je opredijeljen snažnim stopama rasta u izvozu usluga, prevashodno sektorima turizma i transporta, kao i umjerenim rastom izvoza roba. Gledano po djelatnostima, najznačajniji rast bilježe sektori građevinarstvo, maloprodaja, turizam i saobraćaj. Jedini sektor koji bilježi pad je industrijska proizvodnja, dominantno usljed pada proizvodnje električne energije.

Crnu Goru je za devet mjeseci u kolektivnom smještaju posjetilo 16,4% više turista i ostvareno 9,5% više noćenja nego u istom periodu prošle godine. Rast turističkog prometa rezultat je kontinuiranog ulaganja u smještajne kapacitete i unaprjeđenje infrastrukture, kao i sve većeg broja direktnih avio konekcija sa postojećim i novim emitivnim tržištima. Prema podacima Centralne banke, prihodi od turizma (ino turisti) za devet mjeseci 2019. iznosili su 1,016 mlrd.€, što je 9,3% više nego u istom periodu prošle godine. Indikatori aktivnosti u sektoru građevinarstva pokazuju da je za devet mjeseci 2019. vrijednost izvršenih građevinskih radova veća za 18,7% u odnosu na isti period prethodne godine, dok je

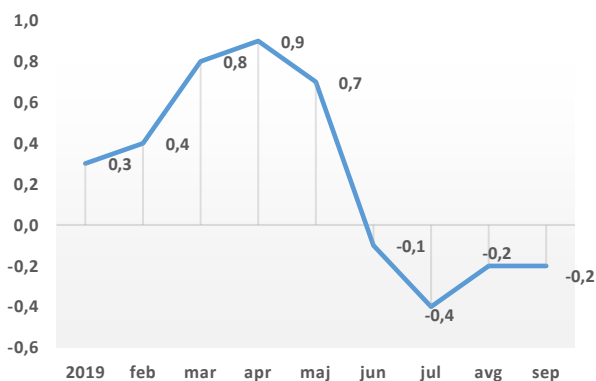
² Procjena

građevinska aktivnost mjerena efektivnim časovima rada povećana za 6,2%. Industrijska proizvodnja u periodu januar-septembar 2019. bilježi pad od 8,1%, kao rezultat pada u sektorima „prerađivačka industrija“ (5,0%) i „snabdijevanje električnom energijom, vodom i gasom“ (16,8%). Najveći pad proizvodnje struje zabilježen je u prvom kvartalu (30,2%), usljed nepovoljnih hidrometeoroloških uslova, što je za period januar-septembar djelimično ublaženo rastom proizvodnje u trećem kvartalu od 4,8%. Promet u trgovini na malo prati ukupnu ekonomsku aktivnost i za devet mjeseci bio je 6,1% veći u tekućim i 5,4% u stalnim cijenama. U periodu januar-septembar 2019. većina vidova transporta bilježi rast. Promet robe u drumskom i željezničkom transportu veći je 10,2 i 10,5%, respektivno, promet robe u lukama veći je za 7,3%, dok je promet putnika na aerodromima povećan za 7,0%. Imajući u vidu da, nakon usvajanja Projekcija makroekonomskih pokazatelja 2019-2022, kojima je rast u 2019. procijenjen na 3,1%, većina dostupnih indikatora za treći kvartal ukazuje na snažniji rast, može se očekivati da stopa ekonomskog rasta za 2019. bude premašena.

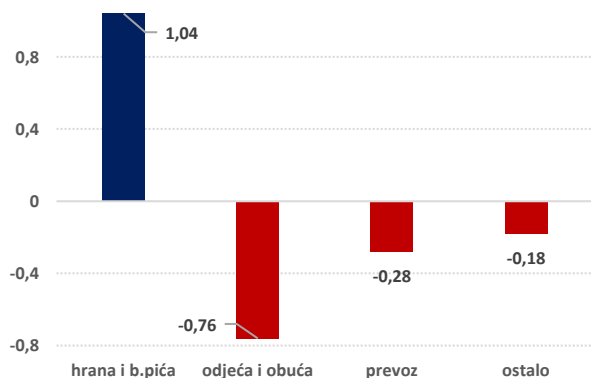
1.3 Inflacija u 2019. godini niža od projektovane

Uprkos rastućoj zaposlenosti, blagom povećanju zarada i rastu cijena hrane, **inflacija** u 2019. je niža od planirane. Tome je doprinio pad cijena nafte na svjetskom tržištu, uz redefinisane akcizne politike na duvanske proizvode i opadajući efekat povećanja stope PDV-a u 2018. godini. Nakon prosječnog rasta potrošačkih cijena u 2018. od 2,6% i godišnjeg rasta na kraju godine od 1,6%, inflacija u 2019. godini bilježi značajno niže stope rasta. Godišnja stopa se kretala od 0,3% u januaru do 0,7% u maju, nakon čega četiri mjeseca zaredom bilježi negativan rast. U septembru je godišnja stopa (CPI) iznosila -0,2%, dok je prosječna stopa za period januar-septembar iznosila 0,3%. Najveći godišnji rast cijena u septembru je zabilježen u kategoriji „hrana i bezalkoholna pića“ (3,1%), što je i dalo najveći doprinos (1,04 p.p) ukupnoj inflaciji. Rast cijena ove kategorije opredijeljen je rastom cijena povrća (10,6%), voća (6,7%), hljeba i žitarica (5,0%) i mesa (2,5%). Najveći negativan rast bilježi kategorija „odjeća i obuća“ (-8,8%), što je dalo najveći negativan doprinos (-0,76 p.p). Gledano po kvartalima, prosječna stopa inflacije je u prvom i drugom iznosila 0,5%, dok je u trećem zabilježen pad cijena od 0,3%. Zajedničko svim kvartalima je da su iste grupe proizvoda opredjeljivale ukupnu inflaciju. Uticaj cijena u kategoriji „hrana i bezalkoholna pića“ je bio u svim kvartalima pozitivan i kretao se od 0,95 p.p. u prvom i trećem, do 1,26 p.p. u drugom kvartalu. Cijene duvana su u svim kvartalima imale negativan doprinos, što je posljedica baznog efekta povećanja akciza na duvan u 2018, pri čemu je uticaj u trećem kvartalu 2019. najmanji (-0,18 p.p), usljed redefinisane pomenute politike u septembru prošle godine. Cijene odjeće i obuće su negativno doprinosile ukupnoj inflaciji u svim kvartalima, pri čemu je najveći negativan doprinos ostvaren u trećem kvartalu (-0,71 p.p), usljed pada cijena ovih proizvoda u ljetnjim mjesecima. Cijene goriva su imale blagi negativan doprinos u prvom (-0,04 p.p) i jači negativan doprinos u trećem kvartalu (-0,25 p.p), što je posljedica kretanja cijena nafte na svjetskom tržištu. Cijene goriva i

Grafik 2 Inflacija, godišnji rast u %

Grafik 3 Doprinos godišnjoj stopi inflacije u p.p, septembar 2019.

kvartalu 2019. najmanji (-0,18 p.p), usljed redefinisane pomenute politike u septembru prošle godine. Cijene odjeće i obuće su negativno doprinosile ukupnoj inflaciji u svim kvartalima, pri čemu je najveći negativan doprinos ostvaren u trećem kvartalu (-0,71 p.p), usljed pada cijena ovih proizvoda u ljetnjim mjesecima. Cijene goriva su imale blagi negativan doprinos u prvom (-0,04 p.p) i jači negativan doprinos u trećem kvartalu (-0,25 p.p), što je posljedica kretanja cijena nafte na svjetskom tržištu. Cijene goriva i

odjeće i obuće u trećem kvartalu, opredijelile su pad inflacije od 0,3%. Cijene proizvođača industrijskih proizvoda u septembru bilježe godišnji rast od 2,8%, dominantno usljed rasta cijena u sektorima “snabdijevanje električnom energijom, gasom i parom” (3,8%) i “vađenje rude i kamena” (6,4%). Izvozne cijene bile su niže 0,7%, na godišnjem nivou, pri čemu najznačajniji pad bilježe cijene rude metala (-3,5%), hemikalija i hemijskih proizvoda (-7,5%) i pića (-5,0%), dok je blagi rast zabilježen kod cijena osnovnih metala (0,9%). Uvozne cijene su bile veće za 0,7% na godišnjem nivou, što je opredijeljeno rastom cijena rude metala (21,6%) i prehrambenih proizvoda (11,5%), ali i padom cijena kokska i derivata nafte (-8,7%) i osnovnih metala (-1,3%). Imajući u vidu kretanje faktora koji opredjeljuju inflaciju do kraja godine, procjenjuje se da će prosječna inflacija za 2019. iznositi 0,5%.

1.4 Izrazito povoljna kretanja na tržištu rada i u 2019.

Snažna kretanja na **tržištu rada** u 2018, podstaknuta dinamičnom ekonomskom aktivnošću, nastavljaju se i u 2019, uprkos nešto umjerenijoj stopi rasta BDP-a za pola godine. Anketa o radnoj snazi za prvih šest mjeseci pokazuje rast zaposlenosti od 3,8% sa prosječnom stopom nezaposlenosti od 14,7%. Sa očekivanim nastavkom rasta zaposlenosti i smanjenjem broja nezaposlenih do kraja godine, parametri na tržištu rada će biti bolji nego u 2018. Izrazito povoljna kretanja pokazuju i dostupni administrativni podaci, prema kojima je zabilježeno snažno povećanje zaposlenosti za devet mjeseci od 8,2% na godišnjem nivou, sa najvišim rastom u sektorima stručne, naučne i tehničke djelatnosti (23,7%), građevinarstva (19,2%), turizma (16,8%) i saobraćaja (10,6%). Dugoročna nezaposlenost ostaje jedan od glavnih izazova na tržištu rada. Prema podacima Ankete o radnoj snazi za drugi kvartal tekuće godine, 63,6% ukupnog broja nezaposlenih je dugoročno nezaposleno (preko dvije godine) zbog neusklađenosti ponude i potražnje za radnom snagom. Set reformskih mjera koje je Vlada Crne Gore već usvojila, i koje planira da donese, usmjerene su na rješavanje strukturnih izazova na tržištu rada sa glavnim ciljem povećanja stope aktivnosti domaćeg stanovništva i pružanja podsticaja kompanijama da ulažu i stvaraju kvalitetnija radna mjesta. Od 1. jula 2019. godine minimalna zarada na nacionalnom nivou povećana je za 15% na 222 eura i najviše benefita donosi zaposlenima sa najnižim kvalifikacijama. To će uticati i na povećanje prosječne zarade koja je za devet mjeseci 2019. iznosila prosječno 514 eura i veća je za 0,8% na godišnjem nivou. Procjenjuje se da će nominalni rast zarada u 2019. iznositi 1%, dok će uz procijenjenu dinamiku kretanja potrošačkih cijena, realni rast iznositi 0,5%.

1.5 Finansijski sektor stabilan, sa dobrim parametrima likvidnosti i solventnosti

Bankarski sistem u prvih devet mjeseci karakteriše stabilnost, koja se ogleda kroz visoku kapitalizovanost i profitabilno poslovanje. Uvođenje stečaja u dvije banke, početkom godine, nije imalo negativnog efekta na stabilnost finansijskog sistema, niti je ugrozilo kreditni rejting države. Krajem septembra 2019. bankarski sektor čini trinaest banaka, sa dominantnim stranim kapitalom od 75%, dok se na domaći kapital odnosi 23% i državni 2%. Najveći dio aktive, odnosno 66%, koncentrisan je kod 5 banaka, koje su odobrile 68% ukupnih kredita i kod kojih je deponovano 65% svih depozita. Bankarski sektor je adekvatno kapitalizovan, što pokazuje koeficijent solventnosti, koji na agregatnom nivou iznosi 17,71 %, što je znatno iznad zakonskog minimuma od 10 %. Banke su za devet mjeseci ostvarile pozitivan finansijski rezultat od 48,6 mil.€, što je za 63,1 % više u odnosu na uporedni period prethodne godine.

Ukupna **aktiva** banaka je na kraju septembra iznosila 4.587,0 mil.€ i ostvarila je rast od 4,0 % na godišnjem nivou. U strukturi aktive najveći dio se odnosi na kredite i potraživanja (66,2%), pri čemu je dominantan dio kreditiranja koncentrisan kod stanovništva (43,4%) i privrede (34,1%).

Ukupni **kredit** su iznosili 3.036,0 mil.€ i u odnosu na septembar prethodne godine bili veći za 1,6%. Krediti privredi su u iznosu od 1,0 mlrd.€ ostvarili rast od 2,1% na godišnjem nivou, dok su krediti stanovništva iznosili 1.319,0 mil.€ i povećani su za 8,6% u istom periodu. Dugoročni krediti, koji čine 77,84% svih kredita u sistemu, su uglavnom finansirani iz stabilnih kratkoročnih depozita, koji čine

84,40% ukupnih depozita u sistemu. Ako iz agregatnih podataka isključimo podatke koji se odnose na dvije banke u stečaju, radi bolje uporedivosti podataka, rast aktive bi bio 11,60%, a kredita 8,89%, na godišnjem nivou.

Tokom devet mjeseci 2019. banke su odobrile privredi 377,2 mil.€ **novih kredita**, koji ostvaruju rast od 4%, a stanovništvu 365,5 mil.€, što je za oko 1,3% više u odnosu na isti period prethodne godine. PPEKS na novoodobrene kredite iznosi 6,33% i u odnosu na septembar 2018. ostvaruje pad od 0,22 p.p.

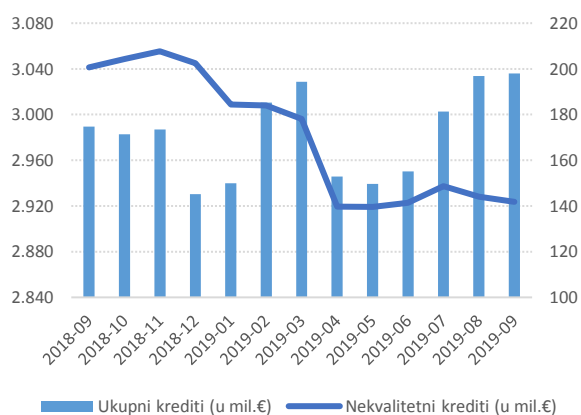
U strukturi **pasive**, dominantno učešće od 76,6% zauzimali su depoziti. Ukupni **depoziti** banaka kontinuirano rastu, te su krajem septembra ove godine dostigli rekordan iznos od 3.514,8 mil.€ i ostvarili rast od 1,6 % na godišnjem nivou. Depoziti stanovništva iznosili su 1.299,9 mil.€ i na godišnjem nivou smanjeni su za 0,7%. Kada se zbog uporedivosti, iz podataka za septembar prethodne godine isključe dvije banke koje nijesu dio statistike za septembar ove godine, ukupni depoziti stanovništva na godišnjem nivou bi ostvarili rast od 6,3%. Ročna struktura depozita nije zadovoljavajuća s obzirom da se na depozite po viđenju odnosi 71,2% ukupnih depozita, a na oročene depozite 28,7%, tako da bankarskom sistemu nedostaje stabilnog dugoročnog depozitnog potencijala.

Nastavlja se tendencija smanjenja **kamatnih stopa**, pa je prosječna ponderisana efektivna aktivna kamatna stopa na ukupno odobrene kredite krajem septembra 2019. iznosila je 6,17%, i zabilježila je pad od 0,23 p.p. na godišnjem nivou. Prosječna ponderisana efektivna pasivna kamatna stopa iznosila je 0,43% i smanjena je za 0,15 p.p. u odnosu na isti mjesec prethodne godine.

Jedan od hroničnih problema sa kojima se suočava privreda je visoka nelikvidnost, što potvrđuje podatak da je krajem septembra 2019, od ukupno 72.913 pravnih lica i preduzetnika, bilo nelikvidno 17.789 ili 24,4%, što je za 0,78% više u odnosu na prethodni mjesec. Vrijednost duga po osnovu izvršene blokade iznosila je 649,4 mil.€, što predstavlja smanjenje od 0,7% na godišnjem nivou.

Nastavljen je trend smanjenja **nekvalitetnih kredita** na agregatnom nivou, tako da su krajem septembra

Grafik 4 Ukupni i nekvalitetni krediti, u mil.€

iznosili 141,8 mil.€ i činili 4,7% ukupnih kredita. U odnosu na prethodni mjesec, nekvalitetni krediti banaka zabilježili su pad od 1,5%, dok su na godišnjem nivou bili manji za 29,3%. Zakonski okvir kojim je regulisano sporazumno finansijsko restrukturiranje dugova s ciljem smanjenja NPL-a, a koji se primjenjivao od maja 2015, prestao je da važi u maju 2019. Međutim, CBCG je uvažavajući preporuke EK iz maja 2019, nastavila sa preduzimanjem aktivnosti na daljem rješavanju NPL-a. Tako je usvojena Odluka o izmjenama i dopunama odluke o minimalnim standardima za upravljanje kreditnim rizikom u bankama, kojom se vrši usklađivanje sa Regulativom (EU) br.

680/2014 i Smjernicama Evropskog bankarskog regulatora (EBA) o nekvalitetnim i restrukturiranim kreditima. Izmjenama odluke obezbjeđuje se uporedivost podataka o NPL-u sa podacima država članica EU, a počće sa primjenom 01.01.2020.

U cilju daljeg održavanja stabilnosti finansijskog sistema i održivog finansiranja fizičkih lica, CBCG je sredinom oktobra ove godine, donijela Odluku o makroprudencijalnim mjerama, kojim se definiše da će banke ubuduće prilikom odobravanja gotovinskih kredita fizičkim licima, čiji je rok otplate duži od osam godina, zahtijevati obezbjeđenje kredita kvalitetnim kolateralom. Takođe, banke koje imaju visoku izloženost po osnovu gotovinskih kredita odobrenih fizičkim licima, mogu odobravati gotovinske kredite sa rokom otplate dužim od šest godina. Ova odluka će se primjenjivati u dvogodišnjem periodu (01.01.2020 - 01.01.2022.).

Cijeneći značaj eksterne, nezavisne procjene kvaliteta sredstava bankarskog sistema u cilju jačanja povjerenja u finansijski sistem, CBCG je pristupila izradi akcionog plana za reviziju, odnosno procjenu

kvaliteta aktive (AQR-a) i predlog dinamike obuhvata banaka AQR-om. Implementacija AQR-a podrazumijeva aktivnosti počev od septembra 2019. do kraja 2020, kada se mogu očekivati rezultati procjene aktive i potom planovi za eventualno prilagođavanje nivoa nedostajućeg kapitala po bankama.

U okviru aktivnosti na usaglašavanju sa propisima Evropske unije u oblasti finansijskih usluga, u decembru ove godine, usvojen je set bankarskih zakona: Zakon o kreditnim institucijama, Zakon o sanaciji kreditnih institucija, Zakon o zaštiti depozita i Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o stečaju i likvidaciji banaka. Njihovom primjenom omogućiće se uvođenje novih bankarskih standarda, čime će se poboljšati kontrola banaka i dodatno smanjiti rizik u bankarskom sektoru.

Tržište osiguranja je stabilno, što se ogleda kroz kontinuirani rast bruto fakturisane premije i održavanje solventnosti i likvidnosti svih osiguravajućih društava. Sektor osiguranja i dalje karakteriše dominacija obaveznih oblika osiguranja.

Osiguravajuća društva koja posluju u Crnoj Gori su za devet mjeseci ove godine ostvarila ukupnu bruto premiju u iznosu od 72,3 mil.€, što predstavlja rast od 11,5% (7,5 mil.€ više) u odnosu na isti period 2018. Posmatrano prema grupama osiguranja, ovo je rezultat rasta premije neživotnog osiguranja od 11,3% (6,1 mil.€), dok je rast premije životnog osiguranja 12,6% (1,3 mil.€) u odnosu na devet mjeseci 2018.

Na tržištu osiguranja dominantno učešće u ukupnoj tržišnoj bruto fakturiranoj premiji u kontinuitetu ostvaruje neživotno osiguranje, koje iznosi 83,8%. Životno osiguranje, i pored konstatnog rasta, i dalje nije adekvatno zastupljeno i ostvaruje učešće od 16,2%.

Najzastupljenija vrsta osiguranja na crnogorskom tržištu je osiguranje od odgovornosti zbog upotrebe motornih vozila sa učešćem od 40,3% u ukupnoj bruto premiji (29,1 mil.€). Najveći rast od 31,4% ili 1,6 mil.€ ostvaren je u vrsti ostala osiguranja imovine, zatim slijedi rast u vrsti osiguranje života za 13,3% ili 1,2 mil.€ i osiguranje od odgovornosti za upotrebu motornih vozila za 1,1 mil.€ (3,9%), u odnosu na isti period prošle godine.

Na crnogorskom tržištu osiguranja posluje devet društava za osiguranje, od čega se pet društava bavi poslovima neživotnih osiguranja, dok poslove životnog osiguranja obavljaju četiri društva. Posmatrano po tržišnom učešću društava za osiguranje, u strukturi ostvarene bruto premije nije bilo značajnijih promjena. Najveće učešće, za devet mjeseci 2019. i dalje ima Lovćen osiguranje AD sa 36,0%, Sava osiguranje AD sa 14,7% i Generali osiguranje Montenegro AD 13,4%.

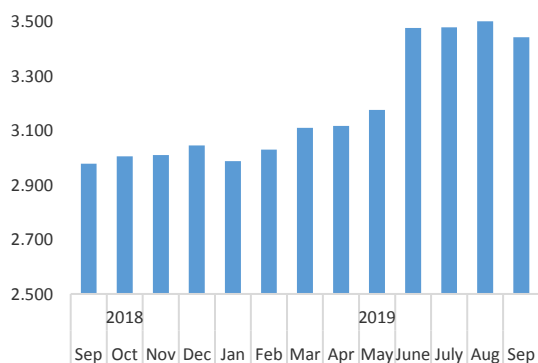
Glavni zadaci Agencije za nadzor osiguranja u budućem periodu će prvenstveno biti usmjereni na nastavak započetih aktivnosti na unaprjeđenju regulative za oblast osiguranja sa pravnom regulativom Evropske unije, kao i kontinuirani nadzor i kontrola poslovanja osiguravajućih društava. Glavni normativni zadaci u 2020. su aktivnosti u vezi implementacije Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o osiguranju i radu na novom Zakonu o osiguranju, kojim će se definisati uvođenje novog regulatornog okvira Solventnost 2, koji je naša zemlja u obavezi da primjenjuje danom članstva u EU. Posebno će biti značajan rad na jačanju kulture osiguranja u Crnoj Gori, kroz izradu Komunikacione strategije za jačanje kulture osiguranja, što bi rezultiralo povećanjem premije osiguranja po glavi stanovnika i priližavanjem prosjeku EU.

Tržište kapitala je i pored ostvarenih rezultata, još uvijek nerazvijeno i bez bitnijeg uticaja na finansijsku stabilnost. Međutim, funkcionisanje tržišta kapitala i implementirani regulatorni okvir su visoko ocijenjeni od strane IOSCO-a (Međunarodna organizacija komisija za hartije od vrijednosti), sa aspekta primjene najbolje međunarodne prakse i međunarodnih standarda i predstavljaju dobru osnovu za njegov dalji razvoj.

Ukupan promet ostvaren na Montenegroberzi, za prvih devet mjeseci ove godine je iznosio 290,6 mil.€, što je za 108,4% ili 151 mil.€ više u odnosu na isti period prethodne godine. Posmatrano na mjesečnom nivou, u septembru 2019. na Montenegroberzi je ostvaren promet od 57,3 mil.€, kroz 190 transakcija. Ostvareni promet bio je za 56,7 mil.€ veći nego u prethodnom mjesecu, odnosno za 10% veći u odnosu na septembar 2018.

Tržišna kapitalizacija na dan 30.09.2019. iznosila je 3.443,3 mil.€ i na mjesečnom nivou bilježi pad od 1,7%, dok je na godišnjem nivou ostvarila rast od 15,6%. U strukturi trgovine ostvarenoj u septembru

Grafik 5 Tržišna kapitalizacija, u mil.€

2019. najveće učešće, od 92,8% odnosilo se na promet akcijama, 7,2% se odnosilo na promet raznim vrstama obveznica, dok se neznatan dio odnosio na promet akcijama fondova zajedničkog ulaganja.

Berzanski indeks MONEX, koji predstavlja opšti indeks Montenegroberze, čija je vrijednost na kraju septembra 2019. bila 11.208,19 indeksnih poena, bilježi pad od 0,1% u odnosu na kraj prethodnog mjeseca, dok na godišnjem nivou bilježi rast od 7,2%. Indeks MNSE10 je iznosio 799,83 indeksna poena i bilježi pad od 0,8% u odnosu na kraj prethodnog mjeseca, dok na godišnjem nivou bilježi rast od 0,2%.

Deset najreprezentativnijih kompanija, čije akcije ulaze u sastav berzanskog indeksa MNSE10, ostvarile su neto dobit za devet mjeseci 31,61 mi.€, što je upola manje nego u istom periodu prošle godine, kada je taj iznos bio 63,79 mil.€.

U narednom periodu će se nastaviti dalje usaglašavanje regulatornog okvira sa propisima EU, povećanje zaštite investitora i unaprjeđenje stabilnog i uređenog tržišta kapitala. Komisija za tržište kapitala će nastaviti proces izrade i implementacije podzakonskih akata koji proizilaze iz Zakona o tržištu kapitala i jačati proces korporativnog upravljanja.

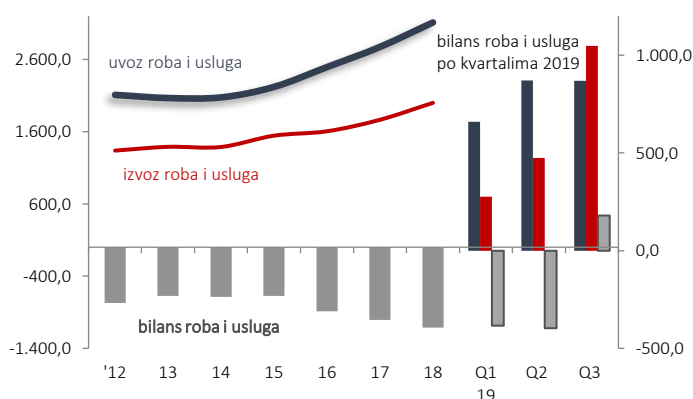
1.6 Deficit robne razmjene pratio usporeniju dinamiku rasta izvoza i uvoza roba

Deficit tekućeg računa u periodu januar-septembar 2019. je smanjen za 3,0%, kao rezultat smanjenja negativnog salda roba i usluga, kao i povećanja suficita na računu sekundarnih dohodaka.

Solidan rast izvoza postignut je zahvaljujući turizmu i transportnim uslugama, ali je izvoz roba usporio zbog manjeg izvoza aluminijuma. Negativno stanje na računu roba najveći je generator platnobilansne neravnoteže. **Spoljnotrgovinski deficit** je iznosio 1,6 mlrd.€, što je za 2,4% više u odnosu na isti period 2018. **Izvoz roba** je usporio rast, uglavnom zbog pada potražnje trgovinskih partnera iz EU i pada cijena aluminijuma na svjetskom tržištu. Uvoz roba raste dominantno pod uticajem velikih investicionih projekata, koji su podstakli potražnju za opremom, poluproizvodima i sirovinama. Rast stope uvoza podstaknut uvozom električne energije, minerala i medicinskih proizvoda je bio znatno niži od izvoza, ali budući da je obim uvoza duplo veći, povećao se i trgovinski deficit.

U međunarodnoj razmjeni **usluga** suficit je povećan 7,0%, kao rezultat rasta prihoda po osnovu putovanja - turizma 9,3% i transporta 17,9%. Procijenjeni prihodi od putovanja - turizma u vrijednosti

Grafik 6 Bilans roba i usluga, u mil.€

od 1,0 mlrd. €, čine 69,5% ukupnih prihoda od usluga. Druga najvažnija prihodna stavka je transport u vrijednosti od 269,8 mil.€, sa rastom od 17,9%. Rashodi od usluga bili su veći za 15,6%, prevashodno po osnovu transportnih i ostalih poslovnih usluga. Rashodi po osnovu transporta iznosili su 225,4 mil.€ i povećani su za 26,5%, uglavnom zbog rasta troškova distribucije električne energije (46,3%) i vazdušnog saobraćaja (52,7%). Saldo na računu električne

energije je iznosio 3,8 mil.€, što je za 38,4% manje u odnosu na tri kvartala prethodne godine. Rashodi po osnovu profesionalnih, konsalting, tehničkih, trgovinskih i ostalih poslovnih usluga u iznosu od 112,5 mil.€, povećani su za 27,1%.

Na računu **primarnih dohodaka** ostvaren je deficit u iznosu od 13,8 mil.€, zbog brže dinamike rasta rashoda (25,2%) od prihoda (5,1%). Najveći dio prihoda odnosio se na kompenzacije zaposlenih u iznosu od 210,8 mil.€, uz rast od 5,2% na godišnjem nivou. U strukturi rashoda najveći dio se odnosi na rashode po osnovu međunarodnih ulaganja i to 197,0 mil.€, dok se 49,7 mil.€ odnosilo na zarade nerezidenata zaposlenih u Crnoj Gori. Rast ukupnih rashoda od 25,2%, posljedica je većeg odliva po osnovu kompenzacija zaposlenih i isplata kamata. Rashodi po osnovu kompenzacija zaposlenih povećani su 51,9%, zbog isplata nerezidentnih lica angažovanih na izgradnji autoputa i sezonskih radnika u oblasti turizma. Odliv po osnovu isplaćenih kamata na dug u iznosu od 149,3 mil.€, povećan je za 36,5% u odnosu na devet mjeseci 2018.

Suficit na računu **sekundarnih dohodaka** je povećan za 13,6%, kao rezultat rasta priliva po osnovu doznaka iz inostranstva i povlačenja sredstava iz IPA fondova. U strukturi priliva 228,3 mil.€ odnosilo se na ostale sektore, a na sektor države 42,9 mil.€. Od ukupnog priliva ostalih sektora, po osnovu ličnih transfera (doznaka) iz inostranstva ostvareno je 174,9 mil.€, što je za 4,9% više u odnosu na isti period 2018. Ukupan priliv sektora države iznosio je 42,9 mil.€, sa povećanjem od 75,8%, zbog povećanja priliva iz IPA fondova.

Tabela 2 Bilans tekućeg računa, u mil.€

		jan-sep 2018.	jan-sep 2019.	Promjena u %
	TEKUĆI RAČUN (1+2+3+4)	-418,3	-405,8	-3.0
	SALDO ROBA I USLUGA	-627,4	-601,5	-4.1
1.	Robe	-1,524,7	-1,561,5	2.4
1.1	Izvoz, f.o.b.	315,7	336,2	6.5
1.2	Uvoz, f.o.b.	1,840,3	1,897,7	3.1
2.	Usluge	897,3	960,0	7.0
2.1	Prihodi	1,331,0	1,461,4	9.8
2.2	Rashodi	433,7	501,4	15.6
3.	Primarni dohodak	24,6	-13,8	
3.1	Prihodi	221,6	232,9	5.1
3.2	Rashodi	197,0	246,7	25.2
4	Sekundarni dohodak	184,5	209,5	13.6
4.1	Prihodi	238,3	271,1	13.8
4.2	Rashodi	53,8	61,7	14.5

Izvor: Centralna banka Crne Gore

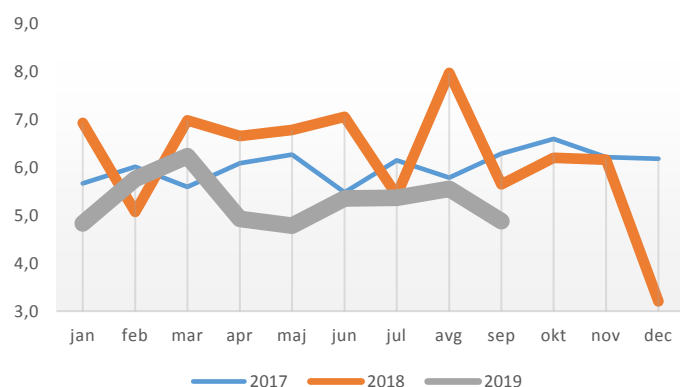
Negativan saldo roba i usluga (**neto izvoz**) smanjen je za 4,1%, zbog usporenije dinamike robnih uvoznih parametara i većeg rasta izvoza usluga. Na osnovu dostupnih indikatora za tri kvartala i očekivanih kretanja do kraja godine, predviđa se da će inostrana tražnja (neto izvoz) dati pozitivan doprinos realnom rastu BDP-a od 0,2 procentna poena. Bilans primarnih i sekundarnih dohodaka predstavlja značajne izvore uravnoteženja tekućeg računa, tako da bi nastavak negativnog trenda kod primarnih dohodaka do kraja godine, mogao imati nepovoljne implikacije na formiranje raspoloživog bruto nacionalnog dohotka koji povećava efektivnu tražnju i generiše rast ekonomije. Procjenjuje se da će deficit tekućeg računa u 2019. iznositi 17,1% BDP-a, što je 0,1 p.p. više u odnosu na 2018.

Makroekonomski pokazatelji za devet mjeseci 2019. ukazuju na usporavanje rasta robnog deficita i investicionog uvoza, kao i izvozno orjentisanih sektora.

Ukupna **spoljnotrgovinska robna razmjena** u periodu januar – septembar 2019, prema preliminarnim podacima Monstata iznosila je 2,3 mlrd.€, što ukazuje na rast od 3,0% u odnosu na isti period 2018. Dinamika ciklusa javnih investicija₂ u najvećoj mjeri vezana za izgradnju autoputa, generisala je nižu stopu rasta uvoza (3,1%) u odnosu na isti period prethodne godine (12,5%). Dinamika kretanja uvoza opredijelila je usporeniji rast spoljnotrgovinskog deficita od 3,3% i njegovu vrijednost 1,6 mlrd.€. Stepen pokrivenosti uvoza izvozom ostao je na nivo prethodne godine i iznosi 15,4%.

Izvozna pozicija je evidentno slabija, zbog usporavanja rasta izvoza roba, usljed prisutnih negativnih promjena u segmentu proizvodnje industrije aluminijuma i negativnog salda energetske bilansa.

Grafik 7 Izvoz aluminijuma u periodu 2017 – 2019, u mil.€

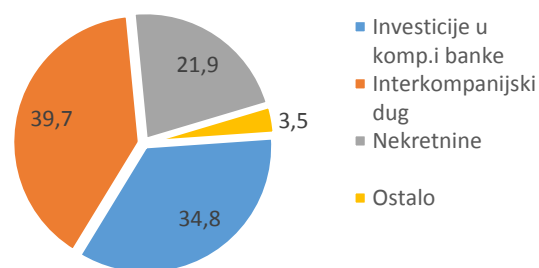
Ukupan izvoz roba u vrijednosti od 300,5 mil.€ je porastao za 2,2% u odnosu na devet mjeseci 2018, što je rezultat povećanog izvoza ostalih gotovih proizvoda, električne energije, rude boksita, plute i drva, mesa i prerada mesa, kao i medicinskih i farmaceutskih proizvoda. Glavni izvozni proizvodi su aluminijum, električna energija, rude boksita i pluta i drvo koji čine preko 50% ukupnog izvoza. Vrijednost realizovanog izvoza aluminijuma je 18,5% niža, kao posljedica pada fizičkog obima proizvodnje komercijalnog metala (T

ingoti) i berzanske cijene aluminijuma u prosjeku 16,2%. Rast izvoza električne energije od 14,3%, uglavnom je opredijeljen značajnim trgovinskim tranzitom energije preko crnogorske teritorije. Statistički podaci ukazuju da je izvoz mineralne rude, prvenstveno boksita, u prvih devet mjeseci iznosio 39,6 mil.€ i povećan je za 11,6% u odnosu na isti prošlogodišnji period. Cjelokupna proizvodnja boksita se izvozi – najviše u Kinu (95%). Ostvarena vrijednost izvoza plute i drva, koji čini 7,3% ukupnog izvoza, povećana je 15,7%, i pored primjene Uredbe o zabrani izvoza šumskih sortimenata.

1.7 Rast neto priliva stranih direktnih investicija

Prema preliminarnim podacima, **neto priliv stranih direktnih investicija** za period januar-septembar 2019. godine iznosio je 266,7 mil.€, što predstavlja povećanje od 22,5% u poređenju sa istim periodom prethodne godine. Rast neto priliva rezultat je manjeg odliva po osnovu povlačenja vlasničkih ulaganja i otplate interkompanijskog duga u poređenju sa istim periodom 2018. godine. Ukupan priliv stranih direktnih investicija iznosio je 591,7 mil.€, od čega su vlasnička ulaganja iznosila 335,9 mil.€ (pad od 7,9%), dok je priliv u formi interkompanijskog duga iznosio 235,0 mil.€, ili 39,7%, što je 15,3% više u odnosu na uporedni period 2018. godine. Priliv po osnovu povlačenja ulaganja iz inostranstva, kategorija – ostalo, iznosio je 20,8 mil.€ ili 3,5%. U strukturi vlasničkih ulaganja, zabilježen je pad obje komponente, investicije u kompanije i banke iznosile su 206,2 mil.€ ili 34,8% (pad za 10,9%), dok su ulaganja u nekretnine iznosila 129,7 mil.€ ili 21,9% (pad za 2,9%). Ukupan odliv SDI iznosio je 325,0 mil.€, što je za 12,3% manje nego u istom periodu 2018. godine. U strukturi odliva, ulaganja rezidenata u inostranstvo učestvovala su sa 24,1%, a povlačenja sredstava nerezidenata investiranih u našu zemlju sa 75,9%.

Grafik 8 Struktura ukupnog priliva SDI januar -septembar 2019. u %

Izvor: CBCG

Saldo tekućeg računa za period januar-septembar 2019. pokriven je neto prilivom stranih direktnih investicija sa 65,6%. Na računu portfolio investicija

u periodu januar-septembar 2019. zabilježen je neto odliv u iznosu od 163,9 mil.€, što je uglavnom posljedica otplate duga države po osnovu euroobveznica, koje su emitovane u ranijim godinama. Neto priliv na računu ostalih investicija iznosio je 240,1 mil.€. Kretanja na ovom računu karakteriše manje zaduživanje po osnovu uzetih kredita, uz istovremeno smanjenje depozita banaka u inostranstvu. Sredstva rezervi u 2019. smanjena su za 154,1 mil.€ u odnosu na 31.12.2018.

Tabela 3 Kapitalni i finansijski račun, u mil.€

Naziv stavke	jan.- sep 2018.	jan.- sep 2019	Promjena u %
KAPITALNI RAČUN	0	-0,5	
SALDO TEKUĆEG I KAPITALNOG RAČUNA	-418,3	-406,3	-2.9
FINANSIJSKI RAČUN, neto	-300,8	-497,1	65.2
Direktne investicije, neto	-217,7	-266,7	22.5
Portfolio investicije, neto	-140,4	163,9	
Ostale investicije, neto	-154,7	-240,1	55.2
Rezerve CBCG (promjene)	212,1	-154,1	
NETO GREŠKE I OMAŠKE (3-2-1)	117,5	-90,8	

Izvor: CBCG

U cilju stimulisanja potencijalnih investitora da ulažu u Crnu Goru, od početka godine je na snazi Projekat crnogorskog ekonomskog državljanstva, kojim su definisani troškovi apliciranja u iznosu od 100 hilj.€, i minimalno ulaganje od 450 hilj.€ za projekte na primorju i glavnom gradu i 250 hilj.€ za projekte u manje razvijenom, ali resursima bogatom sjevernom regionu. Broj aplikacija je u trogodišnjem periodu ograničen na dvije hiljade. Prvi projekat po osnovu ekonomskog državljanstava dobio je saglasnost u junu ove godine, a odnosi se na izgradnju kondo hotela u Kolašinu, u vlasništvu firme "Kolašin Resort & Spa". Vlada je u novembru prihvatila još tri projekta i to: za gradnju hotela u Kolašinu investitora iz Rusije, hotela Kraljičina plaža u Miločeru investitora "Adriatic propertis" i hotela Durmitor na Žabljaku, investitora iz Grčke.

2 JAVNE FINANSIJE

Fiskalnu politiku u 2019. karakteriše nastavak sprovođenja mjera fiskalne konsolidacije usmjerenih na očuvanje održivosti javnih finansija kako bi se omogućilo smanjenje budžetskog deficita i stvaranje uslova za postepeno opadanje javnog duga.

U julu tekuće godine usvojene su izmjene Zakona o budžetu za 2019. godinu što je bilo uslovljeno stvaranjem zakonskih preduslova za dodatnim zaduženjem u 2019. kako bi se obezbijedilo refinansiranje postojećeg duga i stvaranje fiskalne rezerve, povećanja budžetskih prihoda kao rezultat rasta ekonomske aktivnosti i pozitivnih kretanja na tržištu rada, kao i povećanja budžetskih rashoda. Dakle, rebalansom budžeta za tekuću godinu mijenja se struktura budžeta, ali osigurava očuvanje prvobitno planiranog deficita, uz istovremeno stvaranje pretpostavki daljeg snaženja javnih finansija i umanjeње fiskalnih rizika kroz stvaranje fiskalne rezerve koja će omogućiti stabilne izvore finansiranja u narednoj budžetskoj godini.

U cilju unaprjeđenja kredibilitnosti fiskalne politike odnosno stvaranja uslova za unaprjeđenje fiskalnog upravljanja, sprovode se aktivnosti definisane Programom reformi upravljanja javnim finansijama za period 2016-2020, kao i usaglašavanje zakonodavnog okvira u oblasti javnih finansija sa zahtjevima EU integracija.

Mjere fiskalnog prilagođavanja koje su implementirane tokom 2019. godine su sljedeće:

- Ublažavanje akciznog kalendara, zadržavanjem akcize na duvan u 2019. godini na istom nivou iz 2018. (specifična akciza na cigarete 30€ na 1000 komada, a proporcionalna 32% maloprodajne cijene cigareta);
- Akciza na gaziranu vodu sa dodatkom šećera ili drugih sredstava za zaslađivanje ili aromatizaciju povećana je na iznos od 25€ po hektolitru;
- Akciza na etil-alkohol povećana je shodno definisanom kalendaru utvrđenom Fiskalnom strategijom za period 2017-2020. godine;
- Uvedena je akciza na ugalj u iznosu od 0,15€/GJ;
- Smanjenje zaostalog poreskog duga kroz sprovođenje Zakona o reprogramu poreskih potraživanja;
- Nastavljeno je sa oporezivanjem dohotka fizičkih lica (koji se primjenjuje na dio zarade iznad nacionalnog prosjeka) po stopi od 11%;
- Povećanje minimalne zarade za 15% (na 222€ od jula 2019.) uz istovremeno smanjenje doprinosa za zdravstveno osiguranje na teret poslodavca za 2 p.p;
- Kroz sistem centralizovanih javnih nabavki smanjeni su troškovi za standardizovane javne nabavke (administrativni materijal, telekomunikacioni troškovi, kancelarijska oprema, usluge održavanja itd.) čime se obezbjeđuje efikasniji sistem javnih nabavki za potrebe državnih organa;
- Novim Zakonom o finansiranju lokalne samouprave omogućeno je jačanje lokalnih javnih finansija, a što je rezultiralo smanjenjem neizmirenih obaveza iz prethodnog perioda.

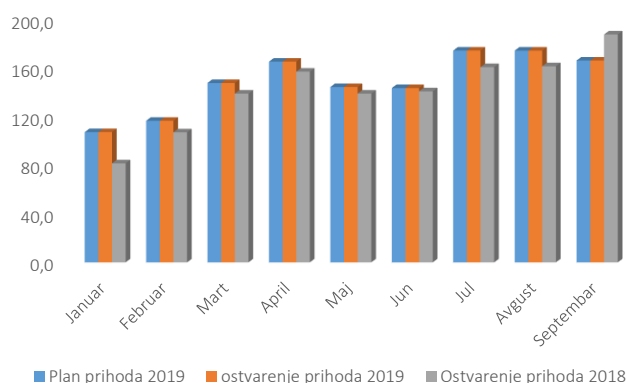
Ograničavanje rasta tekuće budžetske potrošnje očekuje se i od sprovođenja Plana optimizacije javne uprave 2018-2020, a takođe sprovodi se i moratorijum na zapošljavanje u javnom sektoru, osim u sektorima od posebnog javnog interesa i uz prethodnu saglasnost Vlade. Pored navedenog, Vlada je donijela Odluku o otpremnini u slučaju sporazumnog prestanka radnog odnosa zaposlenih u javnom sektoru kojom su propisani kriterijumi za ostvarivanje isplate otpremnina po ovom osnovu.

Javni prihodi za devet mjeseci tekuće godine iznosili su 1.523,7 mil.€ ili 31,6% procijenjenog BDP-a (4.817,1 mil.€). U odnosu na plan prihodi su veći za 51,9 mil.€ ili 3,5%. Naplata prihoda u odnosu na

uporedni period 2018. veća je za 89,4 mil.€ ili 6,2% kao rezultat, najvećim dijelom, povećanja poreskih prihoda za 106,9 mil.€ ili 8,5%. U ovoj kategoriji prihoda najviše su povećani: porez na dodatu vrijednost za 56,4 mil.€, doprinosi 19,2 mil.€ i porez na dohodak 10,7 mil.€.

Prihodi budžeta u posmatranom periodu 2019. iznosili su 1.338,2 mil.€ ili 27,8% BDP-a i veći su u odnosu

Grafik 9 Kretanje prihoda budžeta u periodu januar-septembar, u mil.€

na ostvarene u istom periodu 2018. i plan za 65,2 mil.€ (5,1%) i 34,6 mil.€ (2,7%) respektivno. Sve kategorije poreskih prihoda zabilježile su rast u odnosu na isti period prethodne godine zbog rasta ekonomske aktivnosti, pozitivnih kretanja na tržištu rada (rast zaposlenosti) i jačanja poreske discipline uz redefinisane akciznu politiku. Najznačajnije pozitivno odstupanje imamo kod prihoda po osnovu poreza na dodatu vrijednost za 56,4 mil.€ ili 12,2% (rezultat mjera fiskalne konsolidacije ali i rasta ekonomske aktivnosti). Takođe, porezi i doprinosi na zarade bilježe rast

kao rezultat naplate poreskih potraživanja shodno Zakonu o reprogramu poreskih potraživanja, pozitivnim kretanjima na tržištu rada i jačanju poreske discipline. Prihodi po osnovu doprinosa u posmatranom periodu u odnosu na isti period prethodne godine viši su za 19,2 mil.€ ili 5,5%. Takođe, prihodi od poreza na dohodak veći su za 0,3 mil.€ ili 0,4% iako se po novom Zakonu o finansiranju lokalnih samouprava veći dio poreza na dohodak ustupa lokalnim samoupravama. Naplata prihoda od akciza veća je za 12,2 mil.€ ili 7,3% u odnosu na uporedni period prethodne godine usljed bolje naplate prihoda svih vrsta akciznih proizvoda.

Prihodi lokalne samouprave za devet mjeseci 2019. iznosili su 185,5 mil.€ ili 3,9% BDP-a. U odnosu na plan prihodi su veći za 17,3 mil.€ ili 10,3%. Takođe, prihodi su veći u odnosu na uporedni period prošle godine za 24,3 mil.€ ili 15,1%. Najveći rast imamo kod: prihoda od poreza na dohodak fizičkih lica za 10,4 mil.€ (uslovljeno izmjenom zakonskih rešenja koja se odnose na sistem finansiranja lokalne samouprave kojim je povećan procenat ustupanja ovog prihoda za opštine sjevernog i centralnog regiona Crne Gore, kao i opštinama primorskog regiona čiji je stepen razvijenosti ispod 100% prosječne vrijednosti indeksa razvijenosti) i povećanje prihoda po osnovu naknada za 10,1 mil.€ (posljedica poboljšane naplate naknade za komunalno opremanje zemljišta).

Javna potrošnja u posmatranom periodu 2019. iznosila je 1.520,7 mil.€ ili 31,6% BDP-a, i povećana je u odnosu na isti period 2018. za 41,7 mil.€ ili 2,8%. Razlog povećanja je veće izdvajanje u dijelu transfera institucijama, pojedincima, nevladinom i javnom sektoru za 21,4 mil.€ i bruto zarada za 13,2 mil.€. Uslijed sporije dinamike povlačenja sredstava za potrebe izgradnje projekta autoputa došlo je do niže realizacije kapitalnog budžeta za 74,6 mil.€, tako da je javna potrošnja niža u odnosu na plan za 128,3 mil.€ ili 7,8%.

Izdaci budžeta za devet mjeseci 2019. iznosili su 1.376,5 mil.€ ili 28,6% procijenjenog BDP-a što je 62,9 mil.€ ili 4,8% više u odnosu na isti period prethodne godine. U odnosu na plan, izdaci su manji za 143,2 mil.€ ili 9,4%. Kapitalni budžet je realizovan 66,5% u odnosu na planirani. Tekuća budžetska potrošnja je manja za 62,5 mil.€ ili 4,9% u odnosu na plan zbog nižeg nivoa skoro svih kategorija rashoda. U poređenju sa istim periodom 2018, izdaci su veći za 62,9 mil.€, od čega je najveće učešće bruto zarada i doprinosa na teret poslodavca 10,6 mil.€ i transfera institucijama, pojedincima, nevladinom i javnom sektoru od 20,5 mil.€.

Izdaci lokalne samouprave u pomenutom periodu 2019. iznosili su 144,2 mil.€ ili 3,0% BDP-a što je niže 21,2 mil.€ u odnosu na isti period 2018. Prvenstveno zbog većeg izdvajanja za kapitalni budžet izdaci su veći u odnosu na plan za 14,9 mil.€.

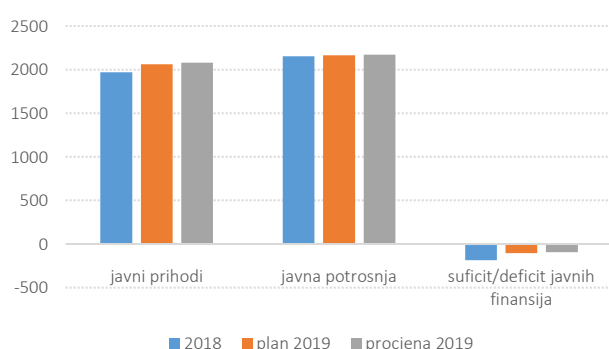
Suficit javnih finansija u periodu januar-septembar 2019. iznosio je 3,0 mil.€ ili 0,1% BDP-a. Primarni suficit je 88,2 mil.€ ili 1,8% BDP-a. **Deficit budžeta** u istom periodu iznosio je 38,4 mil.€ ili 0,8% BDP-a, i manji je od deficita ostvarenog u istom periodu 2018. za 5,5%. **Primarni suficit** iznosio je 44,7 mil.€ ili 0,9% BDP-a. Otplata duga iznosila je 473,9 mil.€, od čega se na otplatu kredita rezidentima odnosi 168,9 mil.€, a nerezidentima 304,9 mil.€. Za devet mjeseci 2019. zabilježen je **suficit lokalne samouprave** u iznosu od 41,4 mil.€ ili 0,9% BDP-a.

Ukupan državni dug (bez depozita) na dan 30.09.2019. iznosio je 3.127,89 mil.€ ili 64,9% BDP. Ukupan državni dug sa depozitima, na dan 30.09.2019. iznosio je 2.970,3 mil.€ ili 61,7% BDP-a. Spoljni dug iznosio je 2.623,4 mil.€ odnosno 54,5% BDP-a, dok je unutrašnji dug iznosio 504,5 mil.€ odnosno 10,5% BDP-a. Depoziti na kraju trećeg kvartala 2019. iznosili su 157,6 mil.€ ili 3,3% BDP-a.

Izvorni javni prihodi u 2019. procijenjeni su na nivou od 2.079,3 mil.€ ili 43,2% BDP-a. Procijenjeni prihodi veći su u odnosu na planirane za 19,4 mil.€ ili 0,9%, kao i u odnosu na ostvarene u 2018. za 109,7 mil.€ ili 5,6%. U odnosu na 2018, najveća pozitivna odstupanja prihoda imamo kod: PDV-a za 6,6%, akciza 6,2% i doprinosa za 1,9%. **Izvorni prihodi budžeta** procijenjeni su u iznosu od 1.834,0 mil.€ ili 38,1% BDP-a što je 6,0 mil.€ više od plana, dok je u odnosu na prethodnu godinu više za 87,9 mil.€ ili 5,0%. Procjenjuje se da će u odnosu na prethodnu godinu najveći rast imati PDV, akcize i doprinosi. **Prihodi lokalne samouprave u 2019.** procijenjeni su u iznosu od 245,3 mil.€ ili 5,1% BDP-a što je više u odnosu na plan i prethodnu godinu za 5,8% i 9,8% respektivno.

Javna potrošnja u 2019. procijenjena je u iznosu od 2.173,3 mil.€ ili 45,1% BDP-a, i u odnosu na plan veća je za 10,5 mil.€ ili 0,5%. U odnosu na realizaciju u 2018. i izdaci su veći 19,8 mil.€ ili 0,9% kao rezultat većeg izdvajanja za Kapitalni budžet koji će u odnosu na realizovani za 2018. biti veći za 30,9 mil.€ ili 9,7%, dok će tekuća javna potrošnja biti manja 0,6%. **Izdaci budžeta** u 2019. procijenjeni su u iznosu od 1.976,6 mil.€ ili 41,0% BDP-a, i veći su 6,4 mil.€ u odnosu na plan, i 60,6 mil.€ u odnosu na prethodnu godinu. **Izdaci lokalnih samouprava** u 2019. procijenjeni su na nivou od 196,7 mil.€ ili 4,1% BDP-a, što je niže u odnosu na 2018. za 40,8 mil.€ ili 17,2%, dok su u odnosu na plan veći za 4,0 mil.€ ili 2,1%.

Grafik 10 Kretanje javnih finansija, mil.€

Deficit javnih finansija u 2019. procijenjen je na 94,0 mil.€ ili 2,0% BDP-a, i u odnosu na planirani niži je 9,0 mil.€. U odnosu na deficit ostvaren u 2018, manji je za 89,9 mil.€. Primarni suficit javnih finansija procijenjen je na 5,1 mil.€ ili 0,1% BDP-a. U istom periodu, **deficit budžeta** iznosiće 142,6 mil.€ ili 3,0% BDP-a, što je oko planiranog iznosa. Lokalne samouprave do kraja 2019. zabilježiće suficit od 48,6 mil.€ ili 1,0% BDP-a.

Prema posljednjim projekcijama Ministarstva finansija, **državni dug** na kraju 2019. iznosiće oko 3.717,5 mil.€ ili 77,4% BDP-a, od čega se 568,9 mil.€ odnosi na domaći dug, a 3.148,6 mil.€ na inostrani dug. Procjenjuje se da će **javni dug** na kraju 2019. iznositi oko 3.833,2 mil.€ odnosno 79,8% BDP-a, od čega se 3.717,5 mil.€ odnosi na državni dug, a 115,8 mil.€ na dug lokalne samouprave.

3 SEKTORSKE POLITIKE

Crna Gora bazira svoj razvoj na realizaciji politika koje su usmjerene na zaštitu životne sredine, uz poštovanje principa održivog razvoja. S tim u vezi, treba istaći aktivnosti na racionalnom i adekvatnom korišćenju prirodnih resursa, posebno u sektorima energetika, poljoprivreda i turizam, kao strateškim sektorima razvoja Crne Gore. Intenzivno se radi na unaprjeđenju fizičke infrastrukture, energetske, saobraćajne i telekomunikacione, kao preduslovu za brži ekonomski rast i razvoj. Istovremeno, kao odgovor na razvojni imperativ, odnosno otklanjanje prepreka konkurentnosti, realizuju se i odgovarajuće strukturne reforme, kroz implementaciju sistemskih rješenja u pravcu unaprjeđenja poslovnog ambijenta, finansijske i institucionalne podrške razvoju preduzetništva, odnosno sektora mikro, malih i srednjih preduzeća, unaprjeđenja radnog zakonodavstva, penzijskog sistema, zdravstva, obrazovanja, te postizanja veće efikasnosti i produktivnosti državne uprave.

3.1 SEKTOR PREDUZEĆA

3.1.1 Privatizacija i javno - privatno partnerstvo

Odluka o planu privatizacije za 2019. godinu je dopunjena, tako da su u Plan privatizacije za 2019. godinu uključeni:

- prodaja preostalih akcija u vlasništvu Vlade Crne Gore u "Novom duvanskom kombinatu" AD Podgorica, 270.543 akcije po cijeni od 1,00€;
- prodaja 16,65%, odnosno 748 akcija „Kotor–projekt” AD Kotor koje su u vlasništvu IRF-a;
- prodaja nepokretnosti – bivša vojna kasarna „Radoje Dakić”, Žabljak.

Sa prvorangiranim ponuđačem na Tenderu za prodaju 56,4806% akcijskog kapitala u društvu Institut za fizikalnu medicinu, rehabilitaciju i reumatologiju „Dr Simo Milošević” AD Igalo, češkim konzorcijumom „Phillibert” i „Ville Oliva”, Budva, zaključice se Ugovor o kupoprodaji. Očekivanja su da će se privatizacijom i ulaganjima u sveukupnu modernizaciju Instituta, kao najvećeg i najvažnijeg zdravstvenog centra za višenamjensko spa liječenje, medicinsku rehabilitaciju i preventivnu medicinu, očuvati pozicija Instituta na domaćem tržištu, kao i osnažiti konkurentnost van granica Crne Gore.

U postupku pripreme za sprovođenje javnog tendera za privatizaciju, završeno je restrukturiranje HG „Budvanska rivijera” AD Budva. Odlukom o restrukturiranju, hoteli „Sveti Stefan” i „Miločer” su izdvojeni u novo preduzeće, uz proporcionalnu podjelu dionica akcionarima „Budvanske rivijere”. Ostali hoteli – „Slovenska plaža”, „Palas”, „Castellastva”, „Aleksandar” i „Mogren” ostaju dio sadašnjeg preduzeća.

Nastaviće se aktivnosti na realizaciji javnih tendera za privatizaciju privrednih društava: „Castello Montenegro” AD Pljevlja i „Instituta za crnu metalurgiju” AD Nikšić.

Tenderska komisija za valorizaciju turističkih lokaliteta je u obavezi da, u što kraćem vremenu, raspiše tender za davanje u dugoročni zakup lokaliteta „Mrkovi – Bijela Stijena”, opština Herceg Novi, kao i da izradi analize opravdanosti uključivanja u Plan privatizacije za 2020. godinu projekata „Donja Arza”, Opština Herceg Novi i „Uvala Masline – Rt Odrač, Bušat”, Opština Bar. Takođe, modelom javno-privatnog partnerstva, nastaviće se realizacija nerealizovanih aktivnosti iz prethodnih godina.

Na Zahtjev Luke Bar AD Bar, prodato je 100% udjela u d.o.o. Hotel „Sidro”, kompaniji „Goranović”, Nikšić, po prodajnoj cijeni od 1.769.484,94 €.

U skupštinskoj proceduri je Predlog zakona o javno–privatnom partnerstvu kojim je sistemski uređena politika javno-privatnog partnerstva, kao novog instrumenta investicione politike u Crnoj Gori. Zakonom je sistemski riješeno pitanje ugovornog odnosa, u vezi ulaganja privatnog i javnog partnera. Time su stvoreni uslovi da se, privatnim sredstvima i ekspertskim znanjima, realizuju projekti izgradnje i

rekonstrukcije javne infrastrukture, izvode javni radovi, odnosno realizuju javne usluge. Očekuje se da će se po ovom modelu realizovati infrastrukturni projekti u sektorima saobraćaja, obrazovanja i zdravstva, kao i manji projekti u okviru komunalnih djelatnosti. Realizacija projekata javno-privatnog partnerstva ima za cilj diverzifikaciju rizika ulaganja između države i privatnog partnera, kao i povećanje kvaliteta javnih usluga.

Formiraće se Agencija za investicije Crne Gore, kao novi institucionalni okvir za cjelokupnu investicionu politiku. U nadležnosti Agencije će biti obaveze koje se odnose na javno-privatno partnerstvo, u skladu sa ovim zakonom, kao i obaveze organa koji su se do sada bavili investicionom politikom, Agencije za promociju stranih investicija (MIPA) i Sekretarijata za razvojne projekte.

Predlogom zakona o izmjenama i dopunama Zakona o koncesijama normirana su brojna pitanja iz prakse, koja su se, do sada, rješavala odredbama ugovora o koncesijama, prvenstveno pitanja koja se odnose na sredstva obezbjeđenja i način osiguranja predmeta koncesije.

3.1.2 Biznis okruženje

3.1.2.1 Unaprjeđenje poslovnog ambijenta

Eliminisanje prepreka za jačanje poslovnog ambijenta, kroz unaprjeđenje efikasnosti državne i lokalne administracije, smanjenje troškova upravnih postupaka, njihovo pojednostavljivanje i skraćivanje dužine njihovog trajanja, je u fokusu politike unaprjeđenja investicione klime, a što je i prepoznato u izvještajima relevantnih međunarodnih institucija.

S tim u vezi, u posljednjem Izvještaju o lakoći poslovanja 2020 (Doing Business Report) Svjetske banke, Crna Gora je zauzela 50. mjesto na listi od 190 zemalja, sa ocjenom većom za 1,07 u odnosu na prethodnu godinu. Pri tome, evidentan napredak od 35 mjesta zabilježen je kod indikatora "izdavanje građevinskih dozvola", gdje se Crna Gora sada nalazi na 40. poziciji, a što je rezultat smanjenja troškova i kraćih postupaka, odnosno zakonskih rješenja u kojima je građevinska saglasnost zamijenila građevinsku dozvolu, te ukidanja upotrebne dozvole. Napredak je zabilježen i u oblasti "prekogranična trgovina", gdje su prepoznate aktivnosti na graničnoj usklađenosti i usklađenosti dokumenata, kod podindikatora "troškovi izvoza".

U cilju postizanja unaprjeđenja indikatora "započinjanje biznisa", "dobijanje građevinske dozvole", "dobijanje električne energije", "registrovanje nepokretnosti", "plaćanje poreza", sprovodi se Akcioni plan za unaprjeđenje poslovnog ambijenta (u izabranim oblastima). Nosioci aktivnosti iz ovoga akcionog plana u obavezi su da, na mjesečnom nivou, izvještavaju Vladu o njihovoj realizaciji. Do sada je realizovano 20% aktivnosti, a 50% su aktivnosti koje se realizuju u kontinuitetu. Rok za završetak svih aktivnosti iz Akcionog plana je kraj drugog kvartala 2020. godine.

Veliki broj procedura, prekomjerni troškovi, postojanje upravnog postupka u procedurama, značajno vrijeme koje iziskuju navedene procedure su izazovi koji bi u bliskoj budućnosti trebali biti prevaziđeni realizacijom konkretnih aktivnosti sadržanih u Akcionom planu. U tom kontekstu i proces digitalizacije je od posebne važnosti za crnogorski sistem javne uprave. Tokom godina su se sprovodile intenzivne reforme regulatornog okruženja, u smislu pojednostavljivanja procedura, skraćivanja rokova za postupanje državnih organa i smanjenja troškova za građane i privredu. Međutim, ukoliko prethodno ne prati i digitalizacija, ne može se obezbijediti dovoljan kvalitet usluge koju javna uprava pruža, a ni efikasnost unutar same državne uprave. Zato je važna posvećenost državne uprave da digitalizuje procedure koje sprovodi u najvećoj mogućoj mjeri, ne samo kako bi bila efikasnija prema građanima i privredi, nego i lakše sprovela izazovne procese administrativnih reformi, koje treba da učine sistem javne uprave efikasnijim.

Agencija za kreditni rejting "Standard&Poors" je u septembru 2019. godine objavila novi Izvještaj za Crnu Goru, kojim je potvrđen „stabilan“ izgled naše zemlje, uz zadržavanje ocjene B+/B. Pri tome, naglašeni su rezultati ostvareni u sektorima turizma i energetike, kao i značajan priliv SDI. Takođe, i agencija za kreditni rejting Moody's potvrdila je u novom Izvještaju ocjenu kreditnog rejtinga B1 za Crnu Goru, uz zadržavanje „pozitivnog“ izgleda. Ocjena ovakvog kreditnog rejtinga rezultat je visokog BDP-a po glavi stanovnika, optimističnih izgleda za pristupanje Evropskoj uniji, kao i snažnog investicionog trenda sa naglaskom na strana direktna ulaganja. U novom Izvještaju kreditne agencije Moody's pozdravljeni su značajni investicioni projekti koji se realizuju u sektorima saobraćaja, turizma i energetike.

Prema novom Indeksu ekonomskih sloboda, koji objavljuje Frejzer institut, Crna Gora se nalazi na 83. mjestu globalne liste, od 162 zemlje. Pad pozicije Crne Gore u novom Izvještaju o ekonomskim slobodama u svijetu Frejzer instituta, posljedica je investicionog ciklusa u kome se trenutno Crna Gora nalazi, ali i promjene metodološkog pristupa. Frejzer institut u ovogodišnjem Izvještaju prilično negativno ocjenjuje ulaganja države, pa ovakav rezultat odlikava značajne kapitalne infrastrukturne projekte koji su u toku.

Crna Gora se na ovogodišnjoj listi konkurentnosti Svjetskog ekonomskog foruma (WEF) našla na 73. poziciji od 141 rangirane zemlje, a u prošlom izvještaju WEF-a je bila na 71. mjesto od ukupno 140 država, što znači da je nazadovala za dvije pozicije. U WEF-ovom ovogodišnjem Izvještaju o globalnoj konkurentnosti Crna Gora je ostvarila rezultat od 60,8, što je za 0,8 više od prošlogodišnjeg broja poena, i pored pada od dvije pozicije. Prema navedenom Izvještaju crnogorske institucije, IT sektor, zdravstvo, ključne sposobnosti građana, tržište proizvoda, finansijski sistem, dinamika poslovanja su napredovali, dok su ostali parametri isti kao i prethodne godine.

U nastojanju da se poveća stepen konkurentnosti za investicije na međunarodnom tržištu, posebna pažnja posvećena je unaprjeđenju efikasnosti državne administracije, smanjenju troškova administrativnih postupaka i skraćenju dužine njihovog trajanja. Usvojeni su Zakon o administrativnim taksama i Zakon o lokalnim komunalnim taksama. Donošenju novog Zakona o administrativnim taksama pristupilo se u cilju ukidanja, objedinjavanja i smanjenja administrativnih taksi, a koje imaju direktnog uticaja na građane i privredu. U vezi sa tim, izvršeno je smanjenje 72 takse (11% od ukupnog broja), ukinuto 49 taksi (7%), a nijedna taksa nije povećana. Novim Zakonom o lokalnim komunalnim taksama, ukinuto je devet osnova za utvrđivanje taksi, dok je ukupno tri zadržano uz utvrđivanje limita za njihovu visinu. Navedeni zakoni predviđaju obavezu da lokalne zajednice usaglase svoje podzakonske akte, što podrazumijeva da se odluke o lokalnim komunalnim taksama i odluke o lokalnim administrativnim taksama usklade sa važećim zakonima.

3.1.2.2 Sektor mikro, malih i srednjih preduzeća

Trend rasta broja mikro, malih i srednjih preduzeća (MMSP) u Crnoj Gori rezultat je sve većih ulaganja u ovaj sektor, kao i raznovrsnih vidova podrške, u svim segmentima njihovog poslovanja.³

Realizacija mjera definisanih Akcionim planom za sprovođenje Strategije za razvoj mikro, malih i srednjih preduzeća za 2018. godinu je visoka (realizovano je 93,5% definisanih mjera). Planirana sredstva za njihovu realizaciju iznosila su 145.196.547,00 €, a utrošeno je ukupno 218.375.258,98 € (50% više od planiranog iznosa), zbog povećanog plasmana povoljnih finansijskih sredstava za pružanje podrške crnogorskoj privredi, kao i povećanog ulaganja u rast i razvoj od strane privatnog sektora.

³ Prema podacima Poreske uprave (PU), u 2018. godini, bilo je 29.534 MMSP-a što je za 10,4% više nego u 2017. U ukupnoj zaposlenosti MMSP učestvuju sa 76%. U 2018. godini, u njima je bilo zaposleno 138.839 radnika, odnosno 6,4% više nego u 2017.

U 2019. godini realizuje se Program za unaprjeđenje konkurentnosti privrede, koji se sastoji od 10 programskih linija:

1. Programske linije finansijske podrške
 - 1.1. Programska linija za unaprjeđenje inovativnosti
 - 1.2. Programska linija za uvođenje međunarodnih standard
 - 1.3. Programska linija za modernizaciju prerađivačke industrije
 - 1.4. Programska linija za razvoj klastera
 - 1.5. Programska linija za podsticaj direktnih investicija
 - 1.6. Programska linija za razvoj zanatstva
2. Programske linije nefinansijske podrške
 - 2.1. Programska linija za pružanje mentoring usluga
 - 2.2. Programska linija za razvoj preduzetništva
3. Programske linije koje će se uporedo promovisati i sprovoditi
 - 3.1. Uredba o biznis zonama
 - 3.2. Promocija povećanja konkurentne sposobnosti proizvoda i usluga

U okviru Programske linije finansijske podrške, privrednicima je bilo na raspolaganju 1,63 mil.€ bespovratnih sredstava, koja se dodjeljuju kroz subvencije. Javni poziv za učešće u Programu objavljen je 4. aprila i, zavisno od pojedinačne programske linije, otvoren je do 10. decembra 2019. godine. Do sada je ugovorena podrška za 148 preduzeća, dok je određeni broj aplikacija još uvijek u proceduri.

Na osnovu potpisanog Sporazuma o saradnji između Ministarstva ekonomije, Ministarstva poljoprivrede i ruralnog razvoja, IRF-a, Ministarstva turizma i održivog razvoja, organizovano je predstavljanje crnogorskih privrednika na sajmovima u Mostaru, Novom Sadu i Celju.

Investiciono razvojni fond Crne Gore (IRF) je, u periodu od 01.01.2019. do 31.10.2019. godine, odobrio 200,4mil €, po osnovu 395 dugoročnih i kratkoročnih ugovora, što je za 23 % više u odnosu na isti period 2018. godine. Realizacija ostvarena za 10 mjeseca predstavlja 111,4% godišnjeg plana, koji je iznosio 180 mil.€.

Realizacija plasmana po kreditnim linijama:

1. Razvoj preduzetništva, kroz podršku posebnim ciljnim grupama (mladi, početnici, žene, visokoškolci, tehnološki viškovi, individualni poljoprivredni proizvođači, inovativno preduzetništvo, ICT biznis, klastera proizvodnja, osobe sa invaliditetom i slično) - 127 plasmana, u iznosu od 15,4 mil.€;
2. Podrška postojećim mikro, malim i srednjim preduzećima, kroz podsticaj njihovog daljeg rasta i razvoja, sa posebnom pažnjom na prioritetne sektore crnogorske ekonomije (turizam i ugostiteljstvo, poljoprivreda i proizvodnja hrane, proizvodnja, usluge, ICT i slično) - 107 plasmana, u iznosu od 30,8 mil.€ ;
3. Podrška preduzećima, kroz održavanje i/ili poboljšanje likvidnosti (kratkoročna kreditna sredstva, refinansiranje postojećih kreditnih sredstava, faktoring finansiranje, trajna obrtna sredstva i slično) - 157 plasmana, u iznosu od 106,5 mil.€;
4. Podrška infrastrukturnim projektima, projektima od ekološkog, lokalnog i državnog značaja i projektima iz oblasti energetike i energetske efikasnosti - 4 plasmana, u iznosu od 47,7 mil.€.

Realizacija plasmana prema regionima:

1. Sjeverni region i opštine sa indeksom razvijenosti ispod prosjeka - 75,4 mil.€;
2. Centralni region - 100,1 mil.€;
3. Južni region - 24,9 mil.€.

Realizacijom ovih projekata, otvoriće se ili sačuvati preko 9.000 radnih mjesta.

U skladu sa metodologijom koja je primijenjena u Akcionom planu za sprovođenje Strategije regionalnog razvoja, projekat namijenjen izradi trajnog napajanja Autoputa, u iznosu od 38,2 mil.€ je pridružen sjevernom regionu, imajući u vidu značaj i očekivani pozitivan efekata za ovaj region, posebno u srednjoročnom periodu.

3.1.3 Mrežne industrije

3.1.3.1 Energetika

Podmorski energetski kabl između Crne Gore i Italije je pušten u rad. Isti predstavlja novi tranzitni pravac kojim se povezuju elektroenergetski sistemi zapadne i istočne Evrope, čime Crna Gora dobija poziciju jednog od najznačajnijih energetskih čvorišta Evrope. Početkom 2020. godine očekuje se početak komercijalnog rada. Istovremeno, povećava se i vrijednost ostalih međudržavnih dalekovoda, kroz povećanje prihoda od njihove eksploatacije u svrhu tranzita električne energije. Stvorene su i pretpostavke za povećanje stepena iskorišćenja energetskih resursa, odnosno dalju izgradnju kapaciteta za proizvodnju električne energije iz obnovljivih izvora. Diverzifikacija izvora, odnosno eksploatacija raznovrsnih primarnih energenata doprinosi poboljšanju uslova za stabilno snabdijevanje potrošača električnom energijom.

Realizuju se značajne aktivnosti na planu **rekonstrukcije postojećih i izgradnje novih proizvodnih elektroenergetskih objekata:**

- Vjetroelektrana Možura je dobila upotrebnu dozvolu, čime je počela komercijalna proizvodnja električne energije iz iste;
- Radi se na stvaranju uslova za realizaciju projekta izgradnje vjetroparka Gvozd – Opština Nikšić, koji će graditi EPCG;⁴
- U toku je tenderski postupak za davanje u dugoročni zakup zemljišta u državnoj svojini radi izgradnje vetroparka na lokalitetu Brajići – opštine Budva i Bar, minimalne instalisane snage 70 MW⁵.
- U cilju realizacije projekta izgradnje solarne elektrane na lokalitetu Briska Gora - Opština Ulcinj, sprovode se aktivnosti na osnivanju projektne kompanije koja će u narednom periodu preuzeti realizaciju ovog projekta⁶;
- Radi se na iznalaženju ekološki prihvatljivog rješenja za HE Komarnica⁷;

⁴ Početak izgradnje VE Gvozd, snage 54,6 MW, očekivane godišnje proizvodnje od oko 150 GWh, je planiran za proljeće 2021. godine, a njeno puštanje u probni rad je predviđeno za jesen 2022. godine. Ukupna vrijednost investicije je procijenjena na 60 mil.€;

⁵ Jedini ponuđač koji je blagovremeno dostavio ponudu za gradnju vjetroelektrane je Konzorcijum njemačke kompanije WPD AG iz Bremena i preduzeća Vjetroelektrana "Budva" iz Podgorice. Njemačko-crnogorski konzorcijum je ponudio investiciju od 101,3 mil.€ za gradnju VE snage 100,8 megavata (MW), a za zakup 220.770 državnog zemljišta nude 2,5 € po kvadratu. Konzorcijum je ponudio i 21,6 mil.€ učešća domaćih kompanija i izgradnju nove vjetroelektrane na površini od oko 235,46 hiljada kvadrata.

⁶ Snaga elektrane je 250 MW, a ukupna vrijednost oko 200,0 mil.€. Projekat će se realizovati u dvije faze. Realizacija prve faze, vrijedne oko 45,0 mil.€, počće nakon osnivanja projektne kompanije i stupanja na snagu odgovarajućeg ugovora o projektovanju, nabavci opreme i izgradnji objekta. Očekuje se da će radovi početi u narednoj godini. Planirani rok za završetak ove elektrane je kraj 2021.

⁷ U toku je javna rasprava o Nacrtu Detaljnog prostornog plana za prostor višenamjenske akumulacije na rijeci Komarnici;

- Sproveden je tenderski postupak za realizaciju projekta ekološke rekonstrukcije prvog bloka TE Pljevlja⁸.

Rezultati navedenih aktivnosti, odnosno očekivani rezultati, odrazili su se na plan proizvodnje električne energije utvrđen **Dugoročnim energetske bilansom Crne Gore za period od 2020. do 2022. godine**. Očekuje se da će proizvodnja električne energije u 2020. godini biti veća za 12,5% od planirane u 2020. godini, zbog ulaska novih proizvodnih kapaciteta iz obnovljivih izvora energije (OIE), kao rezultat dobre investicione klime. Analiza strukture proizvodnje električne energije pokazuje nastavak procesa dekarbonizacije proizvodnje električne energije u Crnoj Gori. Naime, učešće proizvodnje električne energije proizvedene iz TE Pljevlja će sa 40% u 2019, pasti na 36% u 2022. godini.

Tabela 4 Plan proizvodnje električne energije, u GWh

ELEMENTI BILANSA	2020.	2021.	2022.
	Planirano	Planirano	Planirano
	GWh	GWh	GWh
Ukupna proizvodnja	3.400,00	3.230,61	3.824,72
<i>Hidroelektrane</i>	<i>1.904,57</i>	<i>2.035,24</i>	<i>2.045,85</i>
- HE Perućica	920,00	920,00	920,00
- HE Piva	750,00	750,00	750,00
- Malih HE	204,98	245,45	255,56
<i>Vjetroelektrane</i>	<i>314,84</i>	<i>314,84</i>	<i>398,84</i>
<i>Solarne elektrane</i>	<i>10,32</i>	<i>100,32</i>	<i>100,32</i>
<i>Termoelektrana</i>	<i>1.200,00</i>	<i>900,00</i>	<i>1.400,00</i>

Plan proizvodnje električne energije, za predmetni period, karakteriše: stabilna proizvodnja velikih hidroelektrana (HE Piva i HE Perućica), uz rast proizvodnje iz malih HE; planirani rast proizvodnje iz vjetroelektrana koje u ukupnom bilansu proizvodnje učestvuju sa oko 10%, kao rezultat, prije svega, planirane izgradnje vjetroelektrane Gvozd; najveći rast planirane proizvodnje iz solarnih elektrana, zbog izgradnje I faze solarne elektrane na Briskoj Gori; varijabilna godišnja proizvodnja iz TE Pljevlja, planirana kao rezultat realizacije projekta ekološke rekonstrukcije.

Proizvodnja električne energije u periodu januar-oktobar 2019. godine bila je niža od planirane za 7,00%, a od proizvodnje ostvarene u istom periodu prošle godine za 19,18%. Pri tome, proizvodnja TE Pljevlja je bila veća od planirane za 7,18%. Zbog loših hidroloških prilika u prvom kvartalu, proizvodnja ostvarena u hidroelektranama bila je manja od planirane. Bilans proizvodnje električne energije prikazan je u narednoj tabeli.

Tabela 5 Proizvodnja električne energije u periodu januar-oktobar 2019, u MWh

Proizvodni kapaciteti	2019. plan	2019. ostv.	ostv./ plan (%)	2018. ostv.	2019/ 2018. (%)
1. HE "Perućica"	<i>702.000,00</i>	<i>554.415,90</i>	<i>78,98</i>	<i>863.418,59</i>	<i>64,21</i>
2. TE "Pljevlja"	<i>1.081.000,00</i>	<i>1.158.659,10</i>	<i>107,18</i>	<i>1.159.795,07</i>	<i>99,90</i>
3. distributivne HE	<i>99.000,00</i>	<i>62.916,63</i>	<i>64</i>	<i>93.428,80</i>	<i>67,00</i>
4. VE Krnovo	<i>160.000,00</i>	<i>144.121,81</i>	<i>90,08</i>	<i>127.915,97</i>	<i>166,09</i>
5. VE Možura	<i>89.000,00</i>	<i>68.333,79</i>	<i>76,78</i>	<i>0</i>	<i>0</i>
6. HE "Piva"	<i>572.000,00</i>	<i>532.158,74</i>	<i>93,03</i>	<i>874.195,15</i>	<i>60,87</i>
UKUPNO	<i>2.703.000,00</i>	<i>2.520.605,96</i>	<i>93</i>	<i>3.118.753,57</i>	<i>80,82</i>
1+2+3+4+5+6					

Izvor: CGES, CEDIS i EPCG

⁸ Izabran je najpovoljniji ponuđač - konzorcijum koji čine kompanije Dec International, Bemax, BB Solar i Permonte. Vrijednost projekta je 54,4 mil.€, a trebalo bi da bude realizovan do 2022. godine, čime će se omogućiti nastavak rada termoenergetskog kompleksa u Pljevljima (Termoelektrana-Rudnik uglja) u narednih 20 do 30 godina.

U skladu sa novom Uredbom o naknadi za podsticanje proizvodnje električne energije iz obnovljivih izvora i visokoefikasne kogeneracije, od 1. juna ove godine, ukinuta je naknada za obnovljive izvore 1, koja je obračunavana svim domaćinstvima za potrošnju do 300 kWh. Ovaj dio sredstava/podsticaja finansiraće se iz Budžeta, iz sredstava prikupljenih od zagađivača. Izmjenom ove uredbe ,precizirana je norma kojom se utvrđuje da povlašćeni proizvođač ima pravo na podsticajnu cijenu na dan dobijanja statusa povlašćenog proizvođača u periodu trajanja statusa. Takođe, ukoliko povlašćeni proizvođač, na dan dobijanja statusa ima privremeni status povlašćenog proizvođača, ima pravo na podsticajnu cijenu koja je važila na dan podnošenja zahtjeva za sticanje privremenog statusa. Definisano je i umanjenje podsticajne cijene od početka 2020. godine, što će imati pozitivan uticaj na sve kupce električne energije.

Prilikom razvoja OIE, državni resursi/zemljište će se davati u zakup po tržišnim principima, bez odobranja povlašćenih cijena električne energije. U narednom periodu, neće se davati nove koncesije za male hidroelektrane (mHE. U toku su pregovori o sporazumnom raskidu ugovora o gradnji MHE Bistrica u Bijelom Polju, Murinska, Komaračka i Đurička rijeka u Plavu, Trepačka rijeka u Andrijevići i Bukovica u Šavniku.

Realizuju se značajne aktivnosti na planu razvoja **prenosne i distributivne elektroenergetske mreže**. Crnogorski elektroprenosni sistem (CGES) je, u okviru projekta povezivanja Crne Gore i Italije podmorskim energetske kablom, izgradio trafostanicu 400/110/35 kV Lastva i 400kV dalekovoda Lastva-Čevo, čime su stvoreni uslovi da se podvodni kabl stavi u funkciju. Sastavni dio Projekta je i izgradnja 400 kV dalekovoda Čevo – Pljevlja, kao dijela transbalkanskog koridora, kao i izgradnja 400 kV dalekovoda prema Srbiji i Bosni i Hercegovini . Na dalekovodu od Čeva do Pljevalja je realizovano oko 80% planiranih radova, a njegov završetak se očekuje do kraja 2021. godine, s tim što će se, tokom 2020. godine, završiti radovi i omogućiti povezivanje dalekovoda od Čeva do Žabljaka u dužini od 85,7 km.

U toku je realizacija višegodišnjeg projekta intenzivne revitalizacije elektrodistributivne mreže, vrijednog preko 80 mil.€. Za 2019. kao prvoj godini ovoga projekta, za revitalizaciju je određeno sedam 10 KV dalekovoda dužine 338,24 km kojima se snabdijeva gotovo 10.000 domaćinstava i to dalekovodi: Grahovo (Nikšić), Slap Zete (Danilovgrad), Dolac (Berane), Krute (Ulcinj), Gubavač i Tomaševo (Bijelo Polje) i Bijela (Šavnik) te da je CEDIS već revitalizovao dalekovod Podgorica – Podanje (Danilovgrad). Pored navedenih CEDIS je već pristupio revitalizaciji 9 dalekovoda dužine 262,86 km koji snabdijevaju 5.769 potrošača i to dalekovode: Lipova Ravan (Nikšić), Lutovo (Podgorica), Cetinje i Meterizi (Cetinje), Luge (Berane), Šas (Ulcinj), Kameno (Herceg Novi), Skrbuša (Kolašin) i Komini (Pljevlja).

Istraživanje nafte i gasa. Očekuje se da će do kraja ove godine biti završena obrada podataka koje su koncesionari Eni - Novatek, u skladu sa obavezama iz Ugovora o koncesiji za istraživanje i proizvodnju ugljovodonika, dobili tokom 3D geofizičkog snimanja crnogorskog podmorja na blokovima 4, 5, 9 i 10. Prva istražna naftna bušotina u crnogorskom podmorju biće na proljeće 2020. godine, između Bara i Ulcinja, na oko 26 kilometara od obale, a da li u našem podmorju ima ugljovodonika biće poznato do kraja 2020. godine.

Energetska efikasnost. Programom energetske efikasnosti u javnim zgradama – faza II, obuhvaćene su mjere energetske efikasnosti na odabranim obrazovnim i socijalnim ustanovama i administrativnim objektima, kao i prateće mjere: nabavka softvera za proračun energetske karakteristika zgrada, uspostavljanje sistema za monitoring potrošnje energije, sistema za energetske menadžment i sl. Za implementaciju programa energetske efikasnosti obezbijedena su sredstva od KfW banke u iznosu od 22,743 mil.€ (20,0 mil.€ je kredit, a 2,743 mil.€ su donacije), od čega se na ugovorene i izvedene radove na objektima iz druge faze odnosi 11,6 mil.€. U okviru ovog programa:

- radi se na stvaranju uslova za dobijanje energetske pasoša, odnosno sertifikata, koji će početi da se primjenjuju od sredine naredne godine i biće obavezni za sve nove zgrade, kao i postojeće koje se rekonstruišu, prodaju ili daju u zakup. Preduslovi za dobijanje energetske pasoša, odnosno primjenu sertifikovanja zgrada su izrada nacionalnog inventara zgrada i razvoj softvera za proračun energetske karakteristika zgrada. Aktivnosti se realizuju u skladu sa planiranom dinamikom i biće završene do kraja ove godine;
- radi se na razvoju centralnog informacionog sistema energetske efikasnosti koji ima za cilj uspostavljanje monitoringa potrošnje energije i vode u objektima javnog sektora.
- Realizuju se aktivnosti na stvaranju uslova na primjeni mjera energetske efikasnosti u zgradi Predsjednika, zgradi Ministarstva finansija i Ministarstva vanjskih poslova u Podgorici, kao i zgradi ministarstava na Rimskom trgu u Podgorici.

3.1.3.2 Saobraćaj

Vlada Crne Gore je u junu 2019. godine usvojila **Strategiju razvoja saobraćaja Crne Gore 2019-2035**, s Akcionim planom 2019-2020. Njenom realizacijom, stvorice se uslovi za unaprjeđenje ekonomske efikasnosti, sigurnosti, povezanosti i ekološke održivosti saobraćajnog sistema zemlje, kao i obezbijediti usaglašavanje sa nacionalnim i politikama EU. Budući razvoj sektora saobraćaja će se odvijati na način koji zadovoljava društveno-ekonomske potrebe Crne Gore, a koji je u saglasnosti sa TEN-T smjernicama i politikom EU, odnosno Agendom povezivanja kroz tzv. Berlinski proces za Zapadni Balkan.

Evropska komisija, kroz dostupne mehanizme, nastoji da poveća zrelost projekata za realizaciju i podstakne razvoj transportne mreže. U tom smislu, na Jedinstvenoj listi prioriternih infrastrukturnih projekata, koju je Vlada Crne Gore usvojila prvi put u decembru 2015. godine, dva ključna projekta su Jadransko-jonski autoput duž crnogorskog primorja, koji predstavlja dio indikativnog proširenja Mediteranskog koridora na prostor Zapadnog Balkana i autoput Bar-Boljare, koji predstavlja dio indikativnog proširenja koridora Bliski Istok-Istočni Mediteran na prostor Zapadnog Balkana.

Kada je riječ o **Jadransko-jonskom autoputu** (brza saobraćajnica duž crnogorskog primorja), prioritet se daje izgradnji obilaznice oko Budve. Od strane Investicionog okvira za Zapadni Balkan dobijena su bespovratna sredstva u iznosu od 4,6 mil.€ za pripremu idejnog projekta za ukupnu obilaznicu Budva (oko 30 km), i glavnog projekta i tenderske dokumentacije za prioritetnu komponentu obilaznice Budva u dužini od oko 13 km, te ostale prateće tehničke dokumentacije za radove na izgradnji ove prioritetne komponente obilaznice Budva, kao dijela Jadransko-jonskog koridora u Crnoj Gori. Takođe, obezbijeđeno je 42,1 mil.€ za kofinansiranje izgradnje prioritetne komponente obilaznice Budva.

Nastavljaju se aktivnosti na izgradnji **prioritetne dionice Smokovac – Uvač – Mateševo autoputa Bar-Boljare**. Vlada Crne Gore je sa izvođačem radova (kompanija China Road and Bridge Corporation - CRBC) zaključila tri priloga ugovora za izvođenje naknadnih radova na prioritetnoj dionici. Definisane su i novi rok za završetak radova – 30. septembar 2020. godine. U tom periodu će se izgraditi svi objekti neophodni za punu funkcionalnost ove dionice. Potpisani su: prilog ugovora u vezi sa izgradnjom prve faze petlje Smokovac, vrijedan 30,5 mil.€, prilog ugovora u vezi sa izgradnjom sistema za vodosnabdijevanje vrijedan 14,2 mil.€, prilog ugovora u vezi sa trajnim napajanjem električnom energijom, odnosno postavljanjem kablovske kanalizacije na otvorenoj trasi i mostu Moračica, vrijedan 4,8 mil. €. Ovi iznosi smatraju se dijelom okvirne sume definisane Ugovorom, koja iznosi 10% ugovorene cijene iz osnovnog Ugovora o projektovanju i izgradnji, a namijenjena je za finansiranje naknadnih i nepredvidivih radova.

Zakonom o budžetu Crne Gore za 2019. godinu planirano je da se sredstva za finansiranje prioritetne dionice obezbjeđuju do visine neophodne za implementaciju projekta. Do sada, zaključno sa radovima izvedenim u oktobru 2019. godine je plaćeno od ugovorene vrijednosti za glavne radove

161.915.471,22 € na ime avansa i 476.634.928,20 € za obim stvarno izvedenih radova na terenu, a za naknadne radove je isplaćeno 11.318.343,10 € na ime avansa i 5.769.708,75 € za obim stvarno izvedenih radova na terenu.

Radi se na stvaranju preduslova za nastavak gradnje ovoga autoputa. U toku je izrada idejnih projekata sa pripadajućim elaboratima procjene uticaja na životnu sredinu i društvo za dionice Mateševo-Andrijevića i Smokovac-Tološi-Farmacija, za šta su, od strane Investicionog okvira za Zapadni Balkan, 2017. obezbijeđena bespovratna sredstva u ukupnom iznosu od 5.490.000 €. Takođe, od strane ovoga fonda obezbijeđena su i bespovratna sredstva od 1.300.000 € za pripremu nove sveobuhvatne Studije opravdanosti za čitav autoput Bar-Boljare, uključujući cost-benefit analizu. Preliminarno opredjeljenje je da se ostale dionice autoputa Bar-Boljare, kao i dionice Jadransko-jonskog autoputa duž crnogorskog primorja realizuju po nekom od modela privatno-javnog partnerstva. U tom smislu, javno su pozvani svi zainteresovani subjekti da ispolje svoje interesovanje i predlože uslove i modele za realizaciju ostalih dionica autoputa Bar-Boljare, na principima privatno-javnog partnerstva, na bazi najbolje međunarodne prakse i uz poštovanje principa jednakog tretmana, slobodne konkurencije i nediskriminacije.

Planom redovnog i investicionog održavanja, rekonstrukcije i izgradnje državnih puteva za 2019. predviđeni su najprioritetniji radovi u cilju poboljšanja uslova, kao i bezbjednosti saobraćaja. Budžetom Crne Gore za 2019. planirano je da se za ove namjene utroši 45.087.263,25 €, od čega se na sredstva iz kapitalnog budžeta odnosi 37.610.000 €. Od ovoga iznosa, do sada je, za izgradnju, rekonstrukciju i održavanje magistralnih i regionalnih puteva, rješavanje uskih grla i sanaciju mostova, klizišta i kosina utrošeno 32,4 mil.€.

Imajući u vidu značaj održavanja putnih pravaca prema ski centrima u toku zimske sezone, prilikom raspisivanja javnog poziva za izbor najpovoljnije ponude za izvođenje radova na održavanju i zaštiti magistralnih i regionalnih puteva, kao prioritetni putni pravci koji će biti održavani u zimskom period, biće uvršteni i sljedeći putni pravci: na teritoriji opštine Žabljak putni pravac Žabljak – skijalište „Savin kuk“, u dužini od 6 km; na teritoriji opštine Nikšić putni pravac Nikšić – Ski centar Vučje, u dužini od 20 km; na teritoriji opštine Kolašin putni pravac Jadranska magistrala do Ski centara „Kolašin 1450“ i „Kolašin 1600“, u dužini od 15 km; na teritoriji prijestonice Cetinje putni pravac Cetinje – Ivanova korita, u dužini od 14 km.

Donešen je **Program poboljšanja bezbjednosti u drumskom saobraćaju** za period 2020-2022. godine, s Akcionim planom 2020-2022. godine. Radi se o dokumentu koji u svim segmentima definiše aktivnosti za poboljšanje bezbjednosti u drumskom saobraćaju, a direktno je vezan za Strategiju razvoja saobraćaja 2019-2035 u dijelu unaprjeđenja pravnog okvira, čije donošenje predviđa primjenu evropskih standarda, kroz dio koji se odnosi na unaprjeđenje putne infrastrukture, kao i kroz sprovođenje kampanja s ciljem podizanja svijesti učesnika o bezbjednom ponašanju u saobraćaju.

Utvrđen je i Predlog zakona o dopunama Zakona o ugovorima o prevozu u drumskom saobraćaju, kojim su definisane novine koje se, između ostalog, odnose na obavezu upravljača autobuskih stanica da licima sa invaliditetom obezbijedi pomoć pri ulasku, kretanju i izlasku sa autobuske stanice, ulasku i izlasku iz autobusa, ukrcaju i iskrcaju prtljaga i uvođenju psa vodiča u autobus.

Za realizaciju Programa izgradnje, održavanja, rekonstrukcije i modernizacije **željezničke infrastrukture** za 2019. predviđeno je ukupno 22.546.644,28 €. Zakonom o budžetu za 2019. godinu utvrđen iznos od 9.350.000 € na ime subvencija za proizvodnju i pružanje usluga. Preostala sredstva, nakon plaćanja rata za kredite čiji su korisnici Željeznička infrastruktura Crne Gore AD Podgorica i Željeznički prevoz Crne Gore AD Podgorica i plaćanja mjesečnih rata po osnovu Ugovora o obavezama pružanja usluga prevoza putnika od javnog interesa, u iznosu od 578.676,31 €, u skladu sa odlukom Vlade, uplaćena su akcionarskom društvu Željeznički prevoz Crne Gore AD za plaćanje zaostalih obaveza i usluge održavanja vozničkih sredstava.

Aktivnosti na revitalizaciji mreže javnih pruga realizuju se u kontinuitetu. Trenutno, najviše se koriste bespovratna sredstva podrške EU. U skladu sa Nacionalnim programom održavanja (usvojen u decembru 2017. godine), procijenjena vrijednost ulaganja u ovoj godini iznosi oko 14 mil. €, od čega se oko 10 mil. € odnosi na ugovorene radove (generalni remont gornjeg stroja na dionici Kos – Trebješica, završetak sanacije šest kosina na barskoj pruzi, sanacija pet prenapregnutih betonskih mostova, početak sanacije 24 prioriteta betonska mosta, sanacija tunela broj 206, sanacija više kosina na nikšićkoj pruzi i početak sanacije 19 prioriteta betonskih mostova; sanacija tunela broj 206; početak sanacije više kosina na pruzi Nikšić – Podgorica), a oko 4 mil.€ je namijenjeno za izradu projektne dokumentacije. Godišnja investiciona ulaganja u narednom periodu iznosiće oko 13 mil.€, kao i ranijih godina. Obezbijeđena su sredstva za naredni četvorogodišnji period.

U cilju stvaranja uslova za dalji razvoj **Aerodroma Crne Gore**, realizuju se aktivnosti vezane za njihovo davanje u zakup. Dodjelom koncesija, unaprijediće se tehnički, prostorni i bezbjednosni kapaciteti na aerodromima, i time stvoriti uslovi za podizanje nivoa usluga. Ovo, tim prije, ako se imaju u vidu potrebe razvoja turističke privrede.

Po javnom pozivu za podnošenje prijave za pretkvalifikaciju za dodjelu koncesije za Aerodrome Crne Gore, pristiglo je 7 (sedam) prijave potencijalnih ponuđača: 1) Konzorcijum Cengiz & Copenhagen Airports, Turska, Danska; 2) Incheon International Airport Corporation, Južna Koreja; 3) GMR, Indija; 4) Groupe ADP Consortium-TAV, Francuska, Turska; 5) Corporacion America Airports, Luksemburg; 6) Limak Holding, Turska i 7) Consortium DAA International-Bouygues Batiment International-Marguerite-TIIC, Irska, Francuska i Luksemburg.

Utvrđen je **Predlog zakona o izmjenama i dopunama Zakona o vazdušnom saobraćaju**, kojim su preciznije definisana pravila koja se odnose na operatore aerodroma i operatere vazduhoplova u dijelu slobodnog formiranja cijene prevoza u komercijalnom vazdušnom saobraćaju i transparentnog iskazivanja svih stavki za obračun cijene prevoza, kao i propisivanje adekvatne kazne za nepoštovanje odredbi za koje je tokom primjene utvrđeno da ih treba propisati kao prekršaje.

U cilju stvaranja osnovnih pretpostavki za tržišno poslovanje, odnosno osiguravanja likvidnosti, održivosti i stabilnosti poslovanja nacionalnog avioprevoznika, kao preduzeća od posebnog značaja za Državu, utvrđen je **Predlog zakona o ulaganju u konsolidaciju i razvoj Društva za transport putnika i robe u vazdušnom saobraćaju „Montenegro Airlines“ A.D. Podgorica**. Predloženim zakonom, predviđa se dokapitalizacija ove kompanije, ulaganjem 155 mil.€, u narednih šest godina. Sredstva su namijenjena za pokrivanje dospjelih obaveza Montenegro Airlinesa prema povjeriocima i investicije u razvoj. U ovu sumu je uračunato i izdvajanje do 50 mil.€, neto, za kupovinu novih vazduhoplova.

Postoje realne pretpostavke za bolje korišćenje kapaciteta "**Luka Bar**" AD, uz neophodne investicije prvenstveno u lučku infrastrukturu,. Konkretno investicije, odnosno obaveza investiranja, od strane "Luka Bar" AD, definisane su Aneksom IV Ugovora o korišćenju morskog dobra zaključenim u prvoj polovini 2019. godine, kojim je "Luka Bar" AD preuzela obavezu da zaključno sa 2037. godinom investira 61,1 mil. €. Na osnovu planirane dinamike realizacije aktivnosti, očekuje se da će, već u prve dvije godine, doći do razvoja kapaciteta Luke, što uključuje i proizvodne programe u slobodnoj zoni koja obuhvata gotovo cjelokupno područje luke Bar. Takođe, postojeće stanje drumskih i željezničkih veza Luke sa zaleđem omogućava, do određenog stepena, veću iskorišćenost postojećih lučkih kapaciteta. Realizuju se aktivnosti, u koordinaciji sa operatorima za željeznički teretni saobraćaj u Crnoj Gori (Montecargo) i Srbiji (Srbijacargo), koje imaju za cilj pokretanje novih tokova robe prema Luci.

3.1.3.3 Informaciono-komunikacione tehnologije

Višegodišnji trend velikih investicija u sektoru elektronskih komunikacija (EK), ukazuje da postoji stabilan i predvidljiv pravni i regulatorni okvir, sa jednakim uslovima za sve učesnike na tržištu.

U 2018. godini, u razvoj EK mreža i servisa operatori su uložili 91 mil.€, što je doprinijelo daljem povećanju dostupnosti savremenih EK usluga visokog kvaliteta na cijeloj teritoriji Crne Gore. Procjenjuje se da će, u 2019. godini, u EK sektor biti uloženo oko 55 mil.€⁹.

Sektor telekomunikacija je u Bijeloj knjizi Savjeta stranih investitora Crne Gore, već dvije godine, prepoznat kao najpovoljniji u državi, u pogledu jednostavnosti i efektivnosti poslovanja. U prethodne 2,5 godine penetracija širokopojsnih priključaka je povećana sa 53% na 83%, što Crnu Goru, po ovom parametru, pozicionira u vrh regiona Zapadnog Balkana i čak iznad EU prosjeka. Više od polovine domaćinstava, odnosno 56%, aktivno koristi mreže nove generacije, što je skoro identično situaciji u EU sa kraja prošle godine, dok je 2016. godine u Crnoj Gori taj procenat iznosio samo 3,6%. Veliki napredak, sa 26% na 76%, ostvaren je i u dijelu dostupnosti mreža nove generacije. I pokrivenost mobilnim 4G mrežama je veća od one koja je zahtijevana prilikom aukcije spektra u 2016. godini i premašuje 97% kompozitne pokrivenosti naseljenog područja na nivou države, što je pri samom vrhu regiona i na nivou EU. Jedini indikator u kojem je primjetno zaostajanje za evropskim prosjekom je tržišni udio koji zauzimaju priključci sa brzinama većim od 100 Mb/s.

Realizovano je niz aktivnosti na planu unaprjeđenja zakonodavno-regulatornog okvira, a u cilju smanjenja troškova postavljanja elektronskih komunikacionih mreža velikih brzina. U tom smislu, u završnoj fazi je usaglašavanje Predloga Zakona o korišćenju fizičke infrastrukture za postavljanje elektronskih komunikacionih mreža velikih brzina (koji se zasniva na EU Direktivi 2014/61) sa predstavnicima Evropske komisije. Programom rada Vlade za 2019. godinu, predviđeno je utvrđivanje ovog Predloga Zakona do kraja godine. Primjenom ovoga zakona bitno će se smanjiti troškovi građevinskih radova na postavljanju mreža, i to kroz primjenu instrumenata i propisa za izgradnju integrisane infrastrukture, pri čemu bi se koordiniranom izgradnjom istovremeno gradila i infrastruktura za višestruku namjenu, što uključuje i EK mreže nove generacije.

Urađeno je mnogo i na mapiranju elektronske komunikacione infrastrukture. Veći dio baze podataka je završen, a očekuje se da u prvoj polovini 2020. godine ovaj proces bude kompletiran. Na osnovu mapiranja, dobiće se precizna i detaljna slika o trenutnom razvoju mreža, identifikovati područja bez dostupnosti širokopojsnog pristupa, a stvoriće se i uslovi za ispitivanje potencijala tržišta da eliminiše postojeći jaz u infrastrukturi, tj. definisati zone potencijalno neuspjelog djelovanja tržišta. U cilju povećanja dostupnosti širokopojsnog pristupa u cjelini, Ministarstvo ekonomije će u 2020. godini, u saradnji sa ekspertima Evropske komisije, pripremiti i Plan razvoja širokopojsnog pristupa internetu u Crnoj Gori.¹⁰

U julu ove godine stupio je na snagu i Sporazum o smanjenju cijena usluga rominga u javnim mobilnim komunikacionim mrežama u regionu Zapadnog Balkana. Ovim sporazumom su cijene roming usluga za naše korisnike koji borave u Bosni i Hercegovini, Sjevernoj Makedoniji i Srbiji snižene u prosjeku za 57% za usluge odlaznih poziva, 20% za dolazne pozive, 41% za SMS i 86% za uslugu prenosa podataka. Maloprodajne cijene roming usluga sa Albanijom i Kosovom, koje do sada nijesu bile regulisane, snižene su između 80% i 90%.

⁹ U prethodnih 10 godina, operatori EK u Crnoj Gori su investirali više od 500 mil.€. U toku posljednje tri godine, investicione aktivnosti su značajno intenzivirane, tako da je, u tom periodu, u mrežu i usluge uloženo oko 260 mil.€.

¹⁰ Na dvadesetom sastanku Upravnog odbora Zapadnobalkanskog investicionog okvira, koji je održan u Berlinu, Evropska unija je Crnoj Gori dodijelila grant u iznosu od 0,55 mil.€ za pripremu projektna dokumentacije za projekat "Razvoj infrastrukture za širokopojsni pristup internetu".

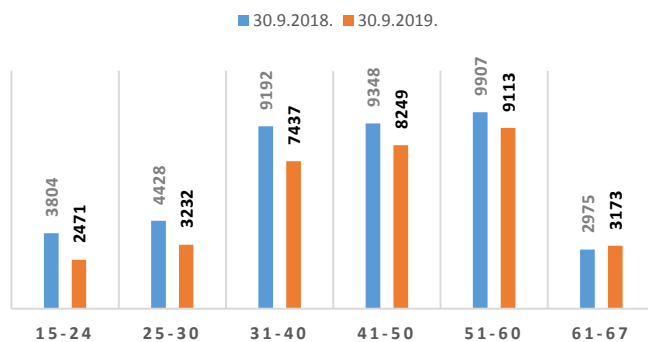
3.2 Tržište rada i socijalna zaštita

3.2.1 Tržište rada

Pozitivna kretanja na tržištu rada se nastavljaju, što je rezultat intenzivnih aktivnosti usmjerenih ka zapošljavanju i zapošljivosti mladih, uz sve veći broj programa i mjera koje sprovode različite institucije, iz sredstava nacionalnog budžeta ili sredstava Evropske unije. Međutim, i dalje su prisutni izazovi koji se odnose na nedovoljno visoku stopu aktivnosti radne snage i stopu zaposlenosti, dugoročnu nezaposlenost, strukturnu neusklađenost ponude i tražnje, te potrebu smanjenja stope nezaposlenosti, posebno mladih, tako da je **neophodno veće angažovanje realnog sektora u pravcu zapošljavanja i otvaranja novih radnih mjesta.**

Prema podacima iz Ankete o radnoj snazi, u drugom kvartalu 2019. godine u Crnoj Gori bilo je 289,5 hiljada aktivnog stanovništva, od kojih je 248,0 hiljada ili 85,7% zaposlenih i 41,5 hiljade ili 14,3% nezaposlenih lica. Broj zaposlenih u odnosu na I kvartal veći je za 5,5%, a u odnosu na isti kvartal prethodne godine za 3,3%. Broj nezaposlenih u odnosu na prethodni kvartal je ostao na istom nivou, a u odnosu na isti kvartal prethodne godine bilježi rast od 2,5%. Neaktivno stanovništvo čini 211,4 hiljada lica. Broj neaktivnog stanovništva u odnosu na I kvartal 2019. je smanjen za 5,8%, i u odnosu na isti kvartal prethodne godine bilježi pad od 3,5%. Stopa aktivnosti za drugi kvartal 2019. godine bila je 57,8%, stopa zaposlenosti je 49,5%, stopa nezaposlenosti je 14,3% i stopa neaktivnosti je 42,2%. Prema sektoru djelatnosti, 73,1% zaposlenih je radilo u sektoru uslužnih djelatnosti, 7,4% u poljoprivrednoj, a 19,6% u ostalim djelatnostima. Anketna stopa nezaposlenosti manja je za 0,1 p.p. u odnosu na isti period 2018. godine.

Grafik 11 Nezaposlenost u Crnoj Gori na dan, prema starosnim grupama

Izvor: Zavod za zapošljavanje

14,51% i niža je za 2,58 p.p. u odnosu na isti dan prethodne godine. Pri tome, učešće žena u registrovanoj nezaposlenosti je povećano sa 58,5% na 59,4%, dugoročno nezaposlenih za 8,9 p.p, dok se učešće mladih (do 25 godina) smanjilo sa 9,6% na 7,3%.

Na evidenciji Zavoda za zapošljavanje, početkom decembra 2019. godine, nalazilo se 11.196 lica sa invaliditetom. Istovremeno, 800 poslodavaca ostvaruje pravo na subvenciju zarade za 1.350 zaposlenih lica sa invaliditetom (664 muškarca; 686 žena). Od ovog broja, 754 lica su zasnovala radni odnos na neodređeno vrijeme, dok je 596 lica zaposleno na određeno vrijeme.

Plasirana su sva raspoloživa sredstva, planirana ovogodišnjim budžetom, za realizaciju ideja po Inoviranom programu za kontinuirano stimulisanje zapošljavanja i preduzetništva u Crnoj Gori. Odobreno je 46 kredita, u vrijednosti od 315.000 €, čime je omogućeno otvaranje 63 nova radna

Prosječan broj zaposlenih, prema administrativnim izvorima, za devet mjeseci 2019. iznosio je 204.230 i veći je za 10,8% u odnosu na isti period 2018. godine. Pri tome, rast zaposlenosti zabilježen je kod 16 sektora djelatnosti, a u tri sektora je došlo do smanjenja. Takođe, smanjen je i broj nezaposlenih, tako da je krajem septembra 2018. godine iznosio 39.654 lica, što je za 8,4% manje u odnosu na isti mjesec 2018. godine. Stopa registrovane nezaposlenosti, na dan 30. septembar 2019. godine, iznosila je

mjesta. Od ovog broja, 37 kredita dodijeljeno je fizičkim licima, u vrijednosti od 240.000 €, za otvaranje 48 novih radnih mjesta, dok je devet kredita dodijeljeno pravnim licima, u vrijednosti od 75.000 €, za otvaranje 15 novih radnih mjesta. Ženama je odobreno 15 kredita, vrijednosti 90.000 €, za otvaranje 18 novih radnih mjesta.

Zavod za zapošljavanje realizuje, odnosno koordinira Program podrške samozapošljavanju. Prvi Javni poziv za dodjelu bespovratnih sredstava za samozapošljavanje nezaposlenim licima sa evidencije vrijedan je 1,2 mil.€. Ideja je da se, u roku od tri godine, otvori oko 400 radnih mjesta.

Donesena je **Odluka o utvrđivanju godišnjeg broja dozvola za privremeni boravak i rad stranaca za 2020. godinu** (godišnja kvota), kao i Lista razvojnih projekata za 2020. godinu, jer je Zakonom o strancima propisano da se dozvola za privremeni boravak i rad, mimo godišnje kvote, može izdati strancu koji je uključen u rad na realizaciji razvojnih projekata sa navedene liste. Godišnja kvota za 2020. godinu utvrđuje se u ukupnom broju od 20.454 dozvola i ista je kao 2019. godine. Iz ove kvote, izdvaja se 5.000 dozvola koje organ državne uprave nadležan za poslove rada može dodatno rasporediti za pojedine namjene, u skladu sa potrebama tržišta rada, na zahtjev Zavoda za zapošljavanje Crne Gore, a 15.454 dozvola utvrđeno je za zapošljavanje stranaca - 11.824 dozvola i sezonsko zapošljavanje stranaca – 3.630 dozvola.

Prosječna bruto zarada za period januar-septembar 2019. je iznosila 771 € i bila je veća 0,8% na godišnjem nivou. Prosječna zarada bez poreza i doprinosa (neto) iznosila 514 €, sa rastom od, takođe, 0,8% u odnosu na isti period 2018. godine.

Realizuju se i aktivnosti u pravcu stvaranja normativnih pretpostavki za bolje funkcionisanje tržišta rada. U primjeni je novi Zakon o posredovanju pri zapošljavanju i pravima za vrijeme nezaposlenosti kojim su stvoreni uslovi za veću fleksibilnost na tržištu rada, veću prilagodljivost mjera aktivne politike zapošljavanja potrebama tržišta rada, kao i jačanje uloge posredovanja pri zapošljavanju. Utvrđen je **Predlog zakona o radu**, čiji su osnovni ciljevi suzbijanje sive ekonomije, fleksibilnost na tržištu rada i zaštita prava zaposlenih.

3.2.2 Obrazovanje i istraživanje

U kontinuitetu se sprovode aktivnosti na usklađivanju obrazovanja sa potrebama tržišta rada i stvaranju kvalitetnog i konkurentnog kadra, s ciljem smanjenja nezaposlenosti u Crnoj Gori. Istovremeno, realizuju se i aktivnosti na planu proširenja kapaciteta, odnosno povećanja pristupa djece kvalitetnoj njezi u ranom djetinjstvu i kvalitetnom obrazovanju u predškolskim ustanovama, kao i poboljšanja uslova za učenje učenika u osnovnim i opštim i stručnim srednjim školama.

Stvoreni su uslovi za realizaciju projekta „Program unapređenja crnogorskog obrazovanja“, vrijednog oko 40 mil.€. Potpisan je Ugovor o finansiranju između Crne Gore i Evropske investicione banke, u skladu sa kojim je obezbijeđeno 18 mil.€ za realizaciju ovoga projekta. Ugovor prati i donacija u vrijednosti od 1 mil.€, u vidu konsultantskih usluga. Ostatak sredstava će se obezbijediti iz nacionalnog budžeta. Projektom je obuhvaćena: izgradnja četiri nove škole – gimnazije u Podgorici, škole na Zabjelu, u podgoričkom naselju City kvart i na Karabuškom polju; nadogradnja tri vrtića, od kojih je svaka vrijedna više od 2 mil.€, kao i adaptacija deset srednjih škola širom Crne Gore, kao i nabavka školskog namještaja, računarske opreme, kao i opreme namijenjene stručnim školama. Realizacija navedenih aktivnosti biće završena do kraja 2023. godine.

Kampanja Ministarstva prosvjete „Zablistaću u vrtiću“ završena je, krajem juna 2019. godine. U narednoj fazi, u srednjem roku, planirano je 17 projekata izgradnje ili potpune rekonstrukcije postojećih vrtića.

Statistika je pokazala da duži boravak djece u vrtićima doprinosi boljem kognitivnom razvoju i ostvarivanju boljih rezultata na PISA testiranju.

Prema rezultatima **PISA testiranja**¹¹ 2018 objavljenih u decembru 2019. godine, petnaestogodišnjaci su ostvarili blagi napredak, ali se i dalje nalaze u donjem dijelu tabele u odnosu na vršnjake širom svijeta. Od 79 zemalja koje su učestvovali u istraživanju, crnogorski đaci su pozicionirani na 52. mjestu. Rezultati su bolji u odnosu na prethodno PISA testiranje iz 2015. godine kada su ostvarivali 59. mjesto. Takvi rezultati doveli su do zaključka da je neophodno uložiti znatno veći napor kako bi učenici postigli bolje kognitivne rezultate. Čitalačka pismenost se ocjenjuje sa novinom digitalnog čitanja, a u tom polju nije postignut napredak. Kod matematičke pismenosti postojao je blagi pomak, ali su dječaci ostvarivali bolje rezultate od djevojčica. U dijelu naučne pismenosti ostvareni su za nijansu bolji rezultati, a za bolji uspjeh neophodno je raditi na opremanju kabineta i laboratorija kako bi učenici mogli izvoditi vježbe, eksperimente u kontrolisanim uslovima i na taj način sticali praktično i primjenljivo znanje.

Stručno obrazovanje je model koji mladim ljudima omogućava razvoj kompetencija sa kojima se mogu direktno pozicionirati na tržištu rada. U prethodnom periodu, interesovanje učenika za upis u obrazovne programe u trogodišnjem trajanju, koji vode direktno na tržište rada i koji omogućavaju bržu zapošljivost, nije bilo na potrebnom nivou. Značajan procenat učenika koji su završili obrazovne programe u četvorogodišnjem trajanju nastavljao je obrazovanje na ustanovama visokog obrazovanja.

U cilju usaglašavanja upisne politike stručnog obrazovanja sa potrebama tržišta rada, za školsku 2019/2020 pripremljeno je 12 novih obrazovnih programa, različitog trajanja. Pored toga, prilagođena su i tri obrazovna programa za učenike sa posebnim obrazovnim potrebama. Ovi obrazovni programi urađeni su na osnovu standarda zanimanja u čijoj su pripremi učestvovali poslodavci i njihova udruženja, kako bi se obezbijedilo da sadržaj učenja odgovara potrebama tržišta rada.

Broj učenika koji su uključeni u sistem **dualnog obrazovanja** se povećava. U školskoj 2017/2018. godini bilo je 276 učenika, u 2018/2019. godini oko 570 učenika, a u tekućoj školskoj godini, 2019/2020. godini, oko 800 učenika. Realizaciju dualnog obrazovanja prati Koordinaciono tijelo, formirano na partnerskoj osnovi. Cilj je da se uspostavi kvalitetnog i efikasnog praktičnog obrazovanja u okviru kojeg učenici stiču vještine i iskustvo povezane sa poslom i uče kroz rad i stiču ključne kompetencije, olakšava se ulazak mladih na tržište rada i napredovanje u karijeri i njihovo zapošljavanje.

Na osnovu javnog poziva objavljenog u skladu sa **Programom stručnog osposobljavanja lica sa stečenim visokom obrazovanjem**¹² (osmi ciklus), oglašeno je 11.613 slobodnih mjesta, od čega 7.249 u privatnom, a 4.364 u javnom sektoru. Najveće interesovanje poslodavci su iskazali za zanimanja iz oblasti ekonomije, građevine, prava, turizma, arhitekture, internet tehnologija, jezika i turizma. Sa poslodavcima je povezano ukupno 3.009 lica sa visokim obrazovanjem (u prvom krugu 2.917 lica, a u drugom krugu 92), a bez poslodavca je ostalo oko 150 visokoobrazovanih lica. Kod poslodavaca u privatnom sektoru osposobljavaće se 1.627 lica, a u javnom sektoru 1.382 lica.

U pripremi je Zakon o izmjenama i dopunama **Zakona o priznavanju inostranih obrazovnih isprava i izjednačavanju kvalifikacija**. Cilj je da se obrazovni sistem i tržište rada zaštite od diploma koje su prepoznate kao manje kvalitetne i koje dolaze sa ustanova koje ne karakteriše tradicija i dobar položaj

¹¹ PISA testiranje sprovodi se svake tri godine. Njime se procjenjuje stepen u kom su petnaestogodišnji učenici širom svijeta stekli ključna znanja i vještine, te koliko dobro učenici mogu da koriste ono što su naučili i da primijene svoja znanja u nepoznatom kontekstu. Ovaj pristup polazi od činjenice da savremena ekonomija nagrađuje pojedince, ne na osnovu onoga što znaju, nego na osnovu onoga što mogu da urade sa onim što znaju.

¹² Prema analizi koju je sproveo Ministarstvo prosvjete, u saradnji sa Poreskom upravom, poslije završenog Programa stručnog osposobljavanja, oko 50 odsto korisnika nastavilo je radni angažman, kod istog ili drugog poslodavca.

na međunarodnim rang listama, a da se istovremeno obezbijedi kvalitetan i konkurentan kadar. Ključne izmjene tiču se unapređenja postupka i kriterijuma priznavanja, a koji se odnose na: ishode učenja, strukturu obrazovnih programa, nivo vještina i kompetencija, uslove upisa, obim i trajanje praktične nastave, prava koja obrazovna isprava daje u zemlji izdavanja i dr.

Usvajanjem Strategije pametne specijalizacije (S3) (2019-2024), potvrđeno je snažno usmjerenje države ka izgradnji i jačanju održivog sistema istraživanja i inovacija, koji podrazumijeva stimulisanje sinergije nauke i privrede, u jasno određenim prioritetnim sektorima razvoja, čime će se podsticati ekonomski rast i razvoj države.

Usvojen je Akcioni plan za sprovođenje Strategije pametne specijalizacije (2019-2024), za 2019. i 2020. godinu, kojim je utvrđeno 5 operativnih ciljeva i 39 aktivnosti. Svi operativni ciljevi praćeni su odgovarajućim indikatorima učinka u smislu početne vrijednosti 2018. i projekcija u vidu ciljne vrijednosti 2020. i ciljne vrijednosti 2024. godine.

Obrazovaće se Savjet za inovacije i pametnu specijalizaciju – tijelo koje će na najvišem nivou upravljanja koordinirati sprovođenje Strategije pametne specijalizacije Crne Gore za period od 2019. do 2024. godine. Savjet ima za zadatak i sprovođenje prioritetnih mjera definisanih strateškim razvojnim dokumentima u domenu inovacija, kao i predlaganje mjera i izmjena zakonskih propisa, u cilju stvaranja povoljnog poslovnog ambijenta za razvoj i promociju inovacija i inovacionog preduzetništva.

U cilju povećanja doprinosa nauke i istraživanja ukupnom društveno - ekonomskom razvoju, između ostalog, radi se na: **Jačanju ljudskih resursa i istraživačkih kapaciteta**; kroz podršku svršenih doktora nauke i doktoranada i finansiranje naučno-istraživačkih (NI) projekata; **Unapređenju međunarodne saradnje i umrežavanja**, kroz unapređenje učešća u međunarodnim i EU programima i kolaboracijama u okviru renomiranih NI ustanova i podršku uspostavljanju Međunarodnog instituta za održive tehnologije na prostoru Jugoistočne Evrope; **Jačanju sinergije između nauke i ekonomije**, kroz uspostavljanje Naučnotehnološkog parka i finansijsku podršku istraživanju i inovacijama.

Program podsticanja centara izvrsnosti sprovodi Ministarstvo nauke. Na osnovu rezultata konkursa iz poziva 2018/2019, finansiraće se dva centra izvrsnosti: „Centar izvrsnosti za digitalizaciju procjene rizika bezbjednosti hrane i preciznu sertifikaciju autentičnosti prehrambenih proizvoda - *Foodhub*“ (Univerzitet Donja Gorica) i „Centar izvrsnosti za biomedicinska istraživanja – *CEBIMER*“ (Institut „dr Simo Milošević“).

Nastavlja se rad na realizaciji međunarodnog projekta za uspostavljanje Međunarodnog instituta za održive tehnologije na prostoru Jugoistočne Evrope (SEEIIST). Prva faza projekta, koja se odnosi na koncept projekta je realizovana, a zahvaljujući prvoj finansijskoj podršci Evropske komisije u visini od milion eura, započeta je druga faza. U 2019. godini, uspostavljena je SEEIIST Asocijacija kao neprofitno pravno lice, u skladu sa zakonom Švajcarske. SEEIIST projekat, iniciran polovinom 2017. godine, predstavlja regionalni razvojni projekat u oblastima nauke i zdravlja, sa akcentom razvoja komplementarnih tehnologija, posebno u oblasti digitalizacije i zelene infrastrukture u Jugoistočnoj Evropi.

U septembru ove godine, osnovan je Naučno-tehnološki park Crne Gore (NTP CG d.o.o.). Time su stvoreni uslovi za uspostavljanje modela podrške, sistema rada i organizacije na osnovu kojih će NTP CG pružati usluge budućim i postojećim preduzetnicima, inovatorima, istraživačima i kompanijama, koje će zajedno raditi na razvoju crnogorske ekonomije i društva, koristeći najsavremenije tehnologije, inovacije i naučno-istraživačka dostignuća. Osnivači NTP CG su Vlada Crne Gore i Univerzitet Crne Gore. Izgradnja zgrade NTP CG biće završena u 2021. godini.

3.2.3 Penzijski i zdravstveni sistem

Uredno se servisiraju sve obaveze po osnovu prava iz penzijskog i invalidskog osiguranja. U skladu sa Zakonom o penzijskom i invalidskom osiguranju, 1. januara 2019. godine, izvršeno je redovno usklađivanje penzija, vrijednosti penzije za jedan lični bod i drugih prava iz penzijskog i invalidskog osiguranja za 2,0%. Prosječna penzija u septembru 2019. godine iznosila je 288,31 € i veća je za 2,95% u odnosu na isti mjesec 2018. godine (280,05€).

Za isplatu redovnih mjesečnih primanja korisnicima prava iz penzijskog i invalidskog osiguranja, za devet mjeseci ove godine, obezbijedena su sredstva u iznosu 315,62 mil.€. Od ovoga iznosa, 29,5% je obezbijedeno iz opštih prihoda budžeta. Potrebna sredstva za isplatu prava iz penzijskog i invalidskog osiguranja za septembar 2019. iznosila su 34,95 mil.€ (34,52 mil.€ u septembru 2018.), a broj korisnika prava ovog osiguranja bio je 129.604 (129.615), od kojih su 124.084 (123.752) korisnici penzija, a 5.520 korisnici ostalih prava iz PIO. Broj korisnika ostalih prava je smanjen za 5,9%, u odnosu na isti mjesec 2018, kada ih je bilo 5.863. Došlo je do povećanja ukupnog broja korisnika penzija, pa i sredstava za njihovu isplatu.

Za finansiranje penzijskog sistema, prema Zakonu o budžetu za 2019. godinu planirano je 435,38 mil.€, što je više za 0,8% od troškova penzijskog sistema u 2018. godini. Za isplatu redovnih mjesečnih primanja za 2544 korisnika prava iz boračke i invalidske zaštite za 2019. godinu, Zakonom o Budžetu Crne Gore za 2019. planirana su sredstva u iznosu od 6,0 mil. € (u prosjeku, na mjesečnom nivou potrebno je oko 0,5 mil.€).

Dalje reformske aktivnosti u ovoj oblasti biće usmjerene na jačanje održivosti penzijskog sistema, veću pravednost penzijskih davanja, kao i na sprečavanje ranijeg napuštanja tržišta rada i prijevremenog odlaska u penziju.

Reforma zdravstvenog sistema usmjerena je na unapređenje kvaliteta zdravstvene zaštite, sprovođenje procesa digitalne transformacije radnih procesa i zdravstvenih usluga, uz prostorno-tehnološko osavremenjavanje jedinica zdravstvene zaštite i stvaranje uslova za podizanje standarda zaposlenih. U cilju prevazilaženja uočenih izazova, realizuju se i sljedeće aktivnosti:

- Strategija za poboljšanje kvaliteta zdravstvene zaštite i bezbjednosti pacijenata za period 2019-2023. godine sa Akcionim planom 2019-2020. godine, kreirana je sa ciljem sprovođenja vizije kontinuiranog unapređenja sistema integrisanog upravljanja kvalitetom i postizanja visoke bezbjednosti zdravstvenih usluga;
- Program za kontrolu i prevenciju hroničnih nezaraznih bolesti za period 2019-2021. godine sa Akcionim planom 2019-2020. godine, ima za cilj eliminisanje ili redukciju faktora rizika za pojavu ovih bolesti (zdravi stilovi života, ishrana i sl.), uz kontrolu obolijevanja od istih;
- U kalendar imunizacije uvedena je vakcina protiv Humanog papiloma virusa (HPV), što će, uz nastavak kontinuiranog sprovođenja nacionalnih skrining programa karcinoma dojke, kolorektalnog karcinoma i skrininga grlića materice, doprinijeti značajnom smanjenju obolijevanja i smrtnosti;
- Primjena Odluke o novoj Listi ljekova rezultirala je smanjenjem troškova građana, a na račun povećanja učešća države po osnovu potrošnje ljekova;
- U cilju pružanja kvalitetne zdravstvene zaštite, kao i standardizacije dijagnostike, terapije i proceduralnih smjernica, urađeno je 17 dijagnostičkih i terapijskih protokola, kao i proceduralnih smjernica;
- Shodno Planu specijalističkog usavršavanja u 2019. godini, odobreno je 110 specijalizacija i 20 užih specijalizacija;
- U sistemu zdravstva Crne Gore, za prvih 10 mjeseci 2019. godine, realizovane su donacije vrijedne 0,81 mil.€ (u toku prvih devet mjeseci 2018. godine iznosile su 0.55 mil.€);

- U periodu od decembra 2016. do novembra 2019. godine, Vlada Crne Gore je za rješavanje stambenih potreba zaposlenih u zdravstvu uplatila sredstva u ukupnom iznosu od 1,4 mil. €. Potpisan je novi Sporazum o obezbjeđivanju sredstava za ovu namjenu u periodu 2021-2023. godine, u ukupnom iznosu od 1,5 mil.€.

Efekat ukupnih aktivnosti i preduzetih reformskih mjera ogleda se u napretku zdravstvenog sistema Crne Gore na rang listi Evropskog zdravstvenog potrošačkog indeksa (ECHI) za 11 mjesta u odnosu na 2016. godinu i pozicioniranje Crne Gore na 23. mjesto među 35 zemalja.

I pored uspjeha u prevazilaženju izazova i ostvarenog napretka u oblasti kvaliteta usluga, postoji značajan prostor i potreba za daljim unaprjeđenjima u različitim segmentima zdravstvenog sistema.

3.2.4 Socijalna zaštita

U sistemu socijalne zaštite realizuju se mjere i aktivnosti za ostvarivanje ciljeva i prioriteta razvoja utvrđenih strateškim dokumentima koji se odnose na zaštitu djece, starih lica, lica sa invaliditetom, zaštitu od nasilja, zaštitu raseljenih i interno raseljenih lica, kao i na usaglašavanje sistema socijalne zaštite sa međunarodnim standardima. U fokusu je implementacija Strategije razvoja sistema socijalne i dječje zaštite 2018-2022. godine, s osnovnim ciljem usmjeravanja reformskih procesa na unapređenje kvaliteta života korisnika socijalne i dječje zaštite i njihovog osnaživanja za samostalan i produktivan život.

Uredno se isplaćuju naknade i obezbjeđuje pružanje usluga u skladu sa Zakonu o socijalnoj i dječjoj zaštiti. Ukupna davanja za socijalnu, boračku i invalidsku zaštitu, u periodu januar- novembar 2019. godine, iznosila su 71,53 mil.€ i manja su za 1,22 mil.€ ili 1,7% u odnosu na isti period prethodne godine. Za materijalno obezbjeđenje u ovoj godini opredijeljeno je 845.272,44 €, koje je u septembru 2019. godine koristilo 8.578 porodica. U odnosu na 2013. godinu kada je stupio na snagu Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti, opredijeljena sredstva su manja za 36,9% a broj obuhvaćenih porodica za 41.8%. Nakon ukidanja naknada po osnovu rođenja troje ili više djece u 2017. godini, novo pravo po osnovu Zakona o izvršenju Odluke Ustavnog suda CG, u septembru 2019. koristile su 2.323 žene, oko 10,6% od broja korisnica prava u 2016. godini.

U period januar – oktobar 2019. godine u okviru saradnje Zavoda za zapošljavanje i Centara za socijalni rad izrađena su 1573 plana aktivacije za radno sposobne korisnike materijalnog obezbjeđenja (MO), 182 lica korisnika MO-a su uključena u mjere aktivne politike zapošljavanja, a 797 je uključeno u posredovanje u zapošljavanju.

I u tekućoj godini se nastavlja program Vlade koji se odnosi na subvenciju mjesečnih računa za električnu energiju za najugroženiju kategoriju stanovništva i za te potrebe u prvih devet mjeseci je opredijeljeno oko 2 mil.€.

Unapređenje socijalne i dječje zaštite, uz značajnu podršku UNDP-a, realizuje se kroz dva ranije započeta osnovna i široko strukturirana projekta: a) Razvoj kapaciteta za pružanje usluga i b) nastavak Reforme sistema socijalne zaštite.

Nastavlja se izgradnja namjenskih objekata, adaptacija i opremaje postojećih prostora i objekata, i tako stvaraju preduslovi za dalji razvoj usluga, pluralizam pružalaca i poboljšanja kvaliteta usluga i stručnog rada u cilju unaprjeđenja kvaliteta života korisnika zaštite. Uspostavljen je sistem licenciranja pružalaca usluga i stručnih radnika u oblasti socijalne i dječje zaštite i akreditacije programa obuka za razvoj njihovih profesionalnih kompetencija.

U većem broju opštinskih centara stvoreni su prostorni uslovi za pružanje različitih vidova socijalne zaštite, a za stvaranje uslova u opštinama u kojima ranije nijesu pružane, opredjeljuju se sredstva za

omogućavanje pružanja makar dijela potrebnih usluga. Postojeće usluge se podržavaju u kontinuitetu. Dalji njihov razvoj zavisiće, prije svega, od zainteresovanosti lokalnih samouprava.

Kroz postojeći višegodišnji Regionalni stambeni program za Crnu Goru, koji je namijenjen rješavanju stambenih pitanja najranjivijih kategorija i raseljenih lica, koji se sprovodi u preko 13 opština, tokom posljednje dvije godine omogućeno je rješavanje i zatvaranje velikih kolektivnih centara: Kampa Konik u Podgorici i centara Rudeš I i Rudeš II u Beranama. Vrijednost projekata po ovom programu iznosi oko 27,7 mil.€, a glavni donator programa je EU i vlade više evropskih zemalja i SAD-a, uz podršku međunarodnih organizacija. U različitim fazama realizacije su još četiri projekta. Najveći započeti projekat je rekonstrukcija vojnog kompleksa „Trebjesa“ u Nikšiću, namijenjen za Dom starih, odraslih i invalidnih lica.

Radi realizacije osnovnog cilja razvoja sistema socijalne i dječje zaštite, neophodno je dalje unapređenje normativnog okvira, sistema kvaliteta zaštite, unapređenje usluga socijalne i dječje zaštite i stvaranje preduslova za nastavak deinstitucionalizacije. Za prevazilaženje ispoljenih ograničenja nužno je povećanje učešća jedinica lokalne samouprave u finansiranju prava i angažovanje većeg broja NVO, fizičkih lica i privrednih društava na pružanju usluga.

3.3 Prerađivačka industrija

Prerađivačka industrija čini 52,7% ukupne industrijske proizvodnje. Kumulativni rezultati proizvodnje u ovom sektoru, u najvećoj mjeri, zavise od proizvodnje osnovnih metala (aluminijum i čelik), proizvodnje hrane i pića, drvne industrije i proizvodnje namještaja. U periodu januar-oktobar 2019., zabilježen je pad proizvodnje od 5,6%, u odnosu na uporedni period. Lošiji rezultat, uslovljen je, pretežno, padom u metalnoj industriji, usljed destabilizacije cijena osnovnih metala i pada potražnje ovih proizvoda. Naime, proizvodnja proizvoda od ostalih nemetalnih minerala je niža za 19,3%, osnovnih metala 10,9%, a proizvodnja mašina i opreme na drugom mjestu nepomenute 20,0%. Niži obim proizvodnje, rezultat je i pomjeranja težišta na otvaranje novih kapaciteta i buduću proizvodnu diverzifikaciju, što potvrđuju i podaci o investicijama koje se realizuju u Kombinat aluminijuma Podgorica:

- Fabrika za proizvodnju aluminijumskih legura u formi malih ingota, kapaciteta 30.000 tona godišnje, je puštena u rad 15. jula 2019. godine. Ukupna vrijednost ove investicije iznosila je 11 mil.€;
- U toku je izgradnja Fabrike za proizvodnju aluminijumskih trupaca, kapaciteta 60.000 tona godišnje, a početak rada planiran je za drugi kvartal 2020. godine. Ukupna vrijednost investicije je 15 mil.€;
- Planirano je da, u narednoj godini, počne izgradnja Fabrike za proizvodnju aluminijumske žice, ukupne vrijednosti 5 mil.€. Preduslov za realizaciju ove investicije je usvajanje izmjena i dopuna Detaljnog urbanističkog plana.

Oblasti koje imaju značajniji uticaj na ukupan obim proizvodnje u ovom sektoru, a u kojima je, u posmatranom periodu, ostvaren veći obim proizvodnje su: proizvodi od drveta, plute i sl. (32,8%), štampanje i umnožavanje audio i video zapisa (20,4%), proizvodnja osnovnih farmaceutskih proizvoda i preparata (7,9%) i proizvodnja namještaja (67,7%).

U periodu januar – oktobar ove godine, ukupna proizvodnja drvnih sortimenata iz državnih šuma, u odnosu na uporedni period, je bila niža za oko 14%. Pri tome, sječa, koja je iznosila 213.789 m³ (četinara 129.006 m³ i lišćara 84.783 m³) je bila niža za 14,5%, a otprema, koja je iznosila 196.046 m³ (četinara 119.468 m³ i lišćara 76.578 m³) za 16%. U istom periodu, proizvodnja ogrijevnog drveta lišćara je bila veća za 19%. U cilju unapređenja stanja u oblasti šumarstva, biće formiran Savjet za šume u koji će biti uključeni predstavnici vlasnika privatnih šuma, a vršiće se i upis privatnih šumskih gazdinstava u

poljoprivredni registar. Projekat je, u okviru subgranta, podržan od strane projekta „Ruralni razvoj vođen ruralnim organizacijama civilnog društva“, finansiranog od strane Evropske unije i Ministarstva javne uprave, a implementira ga CNVP u saradnji sa „RDA B&KP“ i Unija stočarskih proizvođača Crne Gore.

Kontinuirana podrška razvoju prerađivačke industrije realizuje se kroz: *Kreditnu podršku Investiciono-razvojnog fonda Crne Gore*, u okviru koje su, za 10 mjeseci 2019. godine, podržana 23 projekta, u ukupnom iznosu od 17,92 mil.€ i zaposleno 88 novih radnika; Implementaciju *Uredbe o podsticanju direktnih investicija* - početkom 2019. godine, isplaćene su dvije rate u iznosu od 120,0 hilj. €, čime je završena realizacija svih šest ugovora zaključenih 2016, što znači da su korisnici sredstava ispunili obavezu ulaganja i zapošljavanja, shodno ugovorima o korišćenju sredstava. Time je završena realizacija svih šest ugovora, ukupne vrijednosti od 8,8 mil.€. Od početka realizacije ovih ugovora, zaposleno je 285 lica, od čega je 85 novozaposlenih, u 2018. godini.

U 2019. godini, kreiran je novi Program za unapređenje konkurentnosti privrede. U okviru *Programske linije za podsticaj direktnih investicija*, na javni poziv je pristiglo ukupno 7 prijava, čija evaluacija je u toku. Realizuje se i *Program podrške modernizaciji prerađivačke industrije*, u okviru kojeg je za Programske linije za modernizaciju prerađivačke industrije, do sada, pristiglo 12 prijava od strane firmi koje posluju u oblasti proizvodnje namještaja, papirne i drvene industrije, kao i proizvodnje građevinske stolarije. U skladu sa procedurom, odobreno 6 zahtjeva, po osnovu kojih je dodijeljeno 74.716 € bespovratnih sredstava, odobreno je 583.880 € kreditnih sredstava IRF-a, uz ukupnu vrijednost nabavke opreme 703.646,69 €. U proceduri razmatranja je još 6 zahtjeva. U okviru *Programa za unapređenje inovativnosti malih i srednjih preduzeća* značajne su Programske linije za unapređenje inovativnosti u 2019. godini, gdje je pristiglo 32 aplikacije, a ugovorena je podrška za 23 preduzeća ukupne vrijednosti 64.059,00 €. Od 12 zahtjeva kod *Programa podsticaja razvoja klastera* u 2019, odobreno je 10 aplikacija/klastera sa kojima su potpisani ugovori o dodjeli subvencija, u ukupnoj vrijednosti od 80.954,03 €. *Usaglašavanje sa zahtjevima međunarodnih standarda* podrazumijeva primljenih 114 aplikacija u 2019. godini, dok je uslove za dodjelu subvencije (granta) ispunilo 73 preduzeća, sa kojima su potpisani ugovori u ukupnom iznosu od 272.076,80 €.

3.4 Poljoprivreda i ruralni razvoj

Agrobudžet za 2019. iznosi 52.367.500 € i veći je za 31,06% od Agrobudžeta za 2018. godinu. Pri tome, od ukupnog iznosa sredstava, na sredstva iz Budžeta se odnosi 42,62%, na sredstva iz donacija 43,82% i na sredstva iz kredita 13,56%.

Preko 30 javnih poziva objavljeno je, u 2019. godini, u cilju doprinosa razvoju kvaliteta i bezbjednosti hrane, vinogradarstva i vinarstva, pčelarstva, podizanja i opremanja voćnih zasada, u oblasti maslinarstva, povrtarske proizvodnje, ljekovitog i aromatičnog bilja, organske proizvodnje, akvakulture i marikulture, stočnog fonda, sirovog mlijeka za razne vidove podrške. Navedeno se odnosi na oblast ruralnog razvoja. Pri tome, značajan broj javnih poziva je zatvoren ubrzo nakon objavljivanja, zbog iskorišćenosti sredstava, a što govori u prilog velikom interesovanju poljoprivrednih gazdinstava za podršku (nabavka mehanizacije, opreme za mužu i čuvanje mlijeka i drugi).

Sprovode se direktna plaćanja u stočarstvu, koja obuhvataju premije po grlu, podršku razvoju tržišne proizvodnje i otkupne mreže mlijeka i premije za preradu mlijeka na gazdinstvu. Ukupno opredijeljena sredstva, u 2019. godini, po ovom osnovu iznose 6.085.000,00 €, a u prvih 11 mjeseci 2019. isplaćeno je ukupno 5.738.697,87 € i to za podršku razvoju tržišne proizvodnje i otkupne mreže mlijeka, kao i za premije za preradu mlijeka na gazdinstvu, dok je za ostale mjere u toku administrativna i terenska kontrola zahtjeva, nakon čega će se vršiti isplata sredstava korisnicima.

Direktna plaćanja u biljnoj proizvodnji obuhvataju subvencije koje se isplaćuju po hektaru obradive površine, podršku proizvodnji sjemenskog materijala i direktna plaćanja za proizvodnju duvana. Ukupno opredijeljena sredstva za ove mjere iznose 1.370.000,00 €. Nakon administrativne i terenske kontrole zahtjeva, izvršena je isplata od 1.390.077,00 €.

Za podršku unapređivanju pčelarstva opredijeljeno je 367.000,00 €, što je za 26% više u odnosu na prethodnu godinu. Realizovano je 5 javnih poziva: Javni poziv za podršku mladim pčelarima početnicima, za nabavku voska za organsku i konvencionalnu proizvodnju meda, odabir odgajivača pčelinjih matica, nabavku plodišnih nastavaka i nabavku opreme za transport pčelinjih zajednica. Do sada je isplaćeno 192.967,40 €.

Agrobudžetom za 2019, kreirana je nova mjera podrške za vino pod nazivom "Mjere posebne podrške za vino". Za realizaciju podrške opredijeljeno je 100.000 €. U skladu sa Javnim pozivom, koji je bio otvoren do 31. maja 2019. godine, za ove namjene, do kraja novembra mjeseca isplaćeno je 55.792,41 €.

Za realizaciju mjera ruralnog razvoja planirano je 32.670.000 € (uključujući IPARD). Većina javnih poziva za mjere podrške ruralnom razvoju je objavljena i realizovana. U odnosu na 2018, sredstva podrške za ruralni razvoj su veća za 9.151.700 €.

Kada je riječ o mjerama za podršku organske proizvodnje Javni poziv je raspisan i u toku su prijave proizvođača. Isplate po ovom pozivu ići će krajem godine, nakon odrađenih stručnih kontrola od strane kontrolnog tijela.

Prvi IPARD javni poziv za Mjeru 3 „Investicije u fizički kapital za preradu i marketing poljoprivrednih i ribljih proizvoda“, za dodjelu bespovratne podrške preradi u sektoru poljoprivrede objavljen je 13. aprila 2018. Kroz ovaj Javni poziv malim i srednjim preduzećima iz sektora poljoprivrede bilo je na raspolaganju 17,0 mil.€ za investicije od 40.000,00 do 1.500.000,00 € (bez PDV-a), uz bespovratnu podršku od 50%, dok su se dodatna sredstva podrške od 10% mogla dodijeliti za dio prihvatljivih/odobrenih troškova koji se odnosi na upravljanje otpadom, nusproizvodima, prečišćavanje otpadnih voda i iskorišćavanje otpada. U oktobru 2019. godine, produžen je rok za podnošenje zahtjeva za dodjelu podrške, za Mjeru 3 „Investicije u fizički kapital za preradu i marketing poljoprivrednih i ribljih proizvoda“ u okviru IPARD-a II, do 20. decembra 2019. godine. Navedeno, ujedno predstavlja i drugi javni poziv u okviru ove mjere.

U skladu sa IPARD drugim javnim pozivom za podršku preradi, aplikacije su se predavale od 04. septembra do 04. novembra 2019. godine. Zainteresovani aplikanti mogli su konkurisati sa projektima čiji prihvatljivi troškovi iznose od 40.000€ do 1.500.000€, dok podrška iznosi do 50% prihvatljivih troškova. Dodatna sredstva podrške od 10% mogu se dodijeliti za dio prihvatljivih/odobrenih troškova koji se odnosi na upravljanje otpadom, nusproizvodima, prečišćavanje otpadnih voda i iskorišćavanje otpada. Podrška se dobija nakon što se realizuje cjelokupna investicija. Predmet investicije su izgradnja, rekonstrukcija ili opremanje objekata za prijem i preradu proizvoda, nabavka opreme, mehanizacije, uređenje infrastrukture na proizvodnoj jedinici, investicije u izgradnju, rekonstrukciju ili opremanje postrojenja za proizvodnju energije iz obnovljivih izvora, uvođenje sistema bezbjednosti hrane i upravljanje kvalitetom proizvoda.

3.5 Turizam

Otvaranje novih hotela visoke kategorije na najbolji način pozicionira našu zemlju kao kvalitetnu i privlačnu turističku destinaciju. Ponuda hotelskih smještajnih kapaciteta je u 2019. godini obogaćena sa 46 novih hotela, od kojih je 6 hotela sa 5 zvjezdica, 33 hotela sa 4 zvjezdice i 7 hotela sa 3 zvjezdice. Prema posljednjim raspoloživim indikatorima za 2019. godinu, Crnu Goru je za devet mjeseci, u kolektivnom smještaju, posjetilo 16,4% više turista i ostvareno 9,5% više noćenja nego u istom periodu prošle godine. U strukturi noćenja ino turista primjetan je slabiji rast noćenja (1,7%) turista iz regiona (Srbija, BiH, Makedonija, Albanija, Kosovo), dok su turisti iz Zapadne Evrope ostvarili 9,1% više noćenja nego u istom periodu prošle godine. Gledano po zemljama pripadnosti gostiju, najveće učešće u ukupnim noćenjima stranih turista ostvarili su turisti iz Rusije (15,8%), Srbije (13,2%), Francuske (8,2%) i Njemačke (7,0%). Dobra posjeta turista sa domaćeg tržišta rezultirala je rastom noćenja za devet mjeseci od 8,4%. Iako su jul i avgust i dalje najposjećeniji mjeseci, sa 22,8 i 25,5% učešća u ukupnim noćenjima za devet mjeseci, značajno je istaći da su dobri rezultati u predsezoni (april i maj) i postsezoni (septembar i oktobar), sa rastom noćenja od 16,5 i 17,3%, respektivno, pokazatelj smanjenja sezonalnosti u poslovanju turističke privrede. Budva je, sa 47,3% ukupno ostvarenih noćenja, turistima tradicionalno najprivlačnija destinacija u Crnoj Gori. Prema preliminarnim podacima Centralne banke, prihodi od turizma (ino turisti) za devet mjeseci 2019. iznosili su 1,016 mlrd.€, što je 9,3% više nego u istom periodu prošle godine.

Podizanje nivoa konkurentnosti turističkog proizvoda permanentno se realizuje kroz:

- **Unaprjeđenje zakonskog i strateškog okvira** – Tokom 2019. godine usvojena je Uredba o uslovima i načinu pružanja turističkih usluga koje uključuju sportsko-rekreativne i avanturističke aktivnosti i više pravilnika o: vođenju knjiga prigovora i gostiju; mjerenju buke; uređenosti i opremljenosti kupališta; kategorizaciji objekata u seoskom domaćinstvu; klasifikaciji, obilježavanju i sigurnosti ski staza. Nastavljene su aktivnosti na izradi novog Centralnog turističkog registra (CTR). Donijet je Program razvoja kulturnog turizma Crne Gore, sa Akcionim planom do 2021. U okviru Strategije pametne specijalizacije 2019-2024, urađen je projekat „Održivi i zdravstveni turizam“ koji ima za cilj da, primjenom istraživanja i tehnoloških inovacija, stvori preduslove za efikasniju turističku valorizaciju potencijala u oblasti zdravstvenih usluga;
- **Unaprjeđenje turističke infrastrukture** – Primjenom olakšica i podsticaja za izgradnju hotelskih kapaciteta, pomognuto je otvaranje 46 novih hotela tokom 2019. godine. Crna Gora je, kao atraktivna investiciona i turistička destinacija, prepoznata od strane brojnih renomiranih svjetskih hotelskih lanaca (Hilton, Aman, Regent, Four Points by Sheraton, H Hotels, Chedi, Melia, Iberostar, Fallensteinner), koji već duži period posluju u našoj zemlji, dok se u skoroj budućnosti očekuje otvaranje i hotela brendova One & Only (prvi u Evropi) i Ritz Carlton;
- **Smanjenje sezonalnosti poslovanja i regionalne neujednačenosti ponude** - Realizuju se aktivnosti usmjerene na diverzifikaciju turističke ponude, sa ciljem produženja trajanja sezone i razvijanja cjelogodišnjeg turističkog proizvoda baziranog na prirodi, eno-gastronomskim rutama, povezivanju turizma i poljoprivrede, unaprjeđenju manifestacionog i kongresnog turizma. Nastavljaju se aktivnosti na održavanju postojećih staza Nacionalne mreže za planinarenje i biciklizam, povezivanju svih panoramskih puteva, izradi promotivnih mapa i audio vodiča na više jezika i postavljanju turističke signalizacije. Nastavlja se realizacija projekta “Vrhovi Balkana”, i očekuje potpisivanje Memoranduma o saradnji predstavnika Opštine Plav i susjednih opština iz Kosova i Albanije;

- **Implementaciju podsticajnih mjera u oblasti turizma** – U okviru Programa za 2019/2020. godine podržano je 107 projekata, usmjerenih na diverzifikaciju i obogaćivanja turističkog proizvoda prvenstveno na Sjeveru Crne Gore, unaprjeđenje turističkih usluga, kao i povezivanje ponude sjevernog i primorskog regiona. Opredijeljena sredstva po ovom osnovu iznosila su 478,3 hilj.€ a isplaćeno je 244,2 hilj.€. Za unaprjeđenje marketing aktivnosti, sa akcentom na nova emitivna tržišta, kroz sufinansiranje za 13 projekata obezbijedena je podrška u iznosu od 183,0 hilj.€, od čega je isplaćeno 9,9 hilj.€;
- **Regionalnu saradnju** - U okviru jednogodišnjeg predsjedavanja Crne Gore Jadransko-jonskom inicijativom, održan je okrugli sto na temu “Turizam i kultura” sa ciljem ukazivanja na važnost kulturnog turizma za turističku destinaciju, a u okviru jednogodišnjeg predsjedavanja Jadransko-jonskom strategijom (EUSAIR), Crna Gora je bila i domaćin godišnjeg foruma koji je u fokusu imao teme „Rješavanje sezonalnosti u Jadransko-jonskoj regiji kroz razvoj održivog i visokokvalitetnog turističkog proizvoda“ i „Nedostaci i slabosti na tržištu rada u turizmu - kako uskladiti vještine sa potrebama sektora“;
- **Promociju crnogorskog turističkog proizvoda**- Promotivne aktivnosti su i dalje usmjerene na emitivna tržišta Zapadne Evrope, Rusije i Srbije, dok se promocija na dalekim tržištima realizuje u saradnji sa nacionalnim turističkim organizacijama zemalja Regiona. Brojni renomirani turoperatori i mediji su objavili članke o Crnoj Gori kao poželjnoj i atraktivnoj turističkoj destinaciji (Cosmopolitan, Lonely Planet, Elle, CNN, New York Times i dr.).

3.6 Zaštita životne sredine

Crna Gora bazira svoj razvoj na realizaciji politika koje su usmjerene na zaštitu životne sredine, uz poštovanje principa održivog razvoja. S tim u vezi, treba istaći aktivnosti na poboljšanju kvaliteta ekosistema, zaštiti biljnih i životinjskih vrsta, racionalnom i adekvatnom korišćenju prirodnih resursa, kao i ulaganje u čiste izvore energije. Koncept dugoročnog razvoja Crne Gore zasniva se na principima niskih nivoa emisija gasova s efektom staklene bašte, kao i razvoj ekonomije otporne na klimatske promjene.

Utvrđen je **Predlog zakona o zaštiti od negativnih uticaja klimatskih promjena**. Ključni cilj ovog dokumenta je zaštita od negativnih uticaja klimatskih promjena, smanjivanje emisija gasova sa efektom staklene bašte, zaštita ozonskog omotača i druga pitanja koja se odnose na zaštitu od negativnih uticaja klimatskih promjena. U tom smislu, na jasan način se normiraju mjere i način njihovog sprovođenja, što će rezultirati uspostavljanjem zaokruženog sistema neophodnog za smanjenje emisija gasova sa efektom gasova staklene bašte, kako na globalnom, tako i na nacionalnom nivou. Izradi ovoga zakona, pored ostalog, pristupilo se i radi prilagođavanja na izmijenjene klimatske uslove.

U cilju harmonizacije nacionalnog zakonodavstva sa legislativom Evropske unije u oblasti zaštite morske sredine, utvrđen je **Predlog zakona o zaštiti morske sredine**. Definisanim zakonskim rješenjima utvrđeni su ciljevi zaštite morske sredine, odnosno ostvarivanje dobrog i održivog stanja morske sredine, kao i polazne osnove i mjerila za izradu, razvoj, primjenu i praćenje primjene Strategije zaštite morske sredine. U skladu sa tim, reguliše se regionalna i podregionalna saradnja, na način da preduzete mjere u zaštiti morske sredine budu koordinirane i usaglašene na nivou morskih podregiona, odnosno regiona. Pored toga, predviđeno je uspostavljanje međusektorske saradnje obrazovanjem Koordinacionog tijela za zaštitu morske sredine, radi praćenja i unapređivanja stanja u ovoj oblasti.

Proglašenje zaštićenih područja. U skladu sa Nacionalnom strategijom biodiverziteta sa Akcionim planom za period 2016-2020, do kraja 2020, Crna Gora treba da ima najmanje 17% zaštićene državne teritorije. Od juna 2019. godine, do kada je bilo zaštićeno 13% teritorije Crne Gore, povećan je procenat

zaštićene državne teritorije, jer je Skupština opštine Ulcinj proglasila Ulcinjsku solanu zaštićenim područjem - Parkom prirode. Takođe, Ulcinjska Solana je proglašena močvarom od međunarodnog značaja i uvrštena je na Ramsar svjetsku listu močvarnih područja. Vlada Crne Gore je donijela Odluku o proglašenju parka prirode „Rijeka Zeta“. Ukupna površina ovoga parka prirode iznosi 119,85 km², od čega se 78% prostire na teritoriji opštine Danilovgrad, a 22% na teritoriji Glavnog grada Podgorica. Skupština opštine Kolašin je donijela Odluku o proglašenju parka prirode Komovi za teritoriju opštine Kolašin.

Takođe, u skladu sa utvrđenim Akcionim planom Nacionalne strategije održivog razvoja do 2030. godine i Nacionalne strategije integralnog upravljanja obalnim područjem, uz podršku sredstava Globalnog fonda za životnu sredinu, sprovodi se projekat “Promovisanje upravljanja zaštićenim područjima kroz integrisanu zaštitu morskih i priobalnih ekosistema u obalnom području Crne Gore”. Glavni ciljevi projekta su izrada stručnih analiza i izgradnja kapaciteta za upravljanje obalnim i morskim ekosistemom, revizija statusa postojećih zaštićenih područja i uspostavljanje tri nova (integrisana) obalna i morska zaštićena područja. Projekat je značajan i u kontekstu integracije Crne Gore u EU, s obzirom na to da doprinosi sakupljanju dodatnih podataka za uspostavljanje mreže NATURA 2000 u obalnom području Crne Gore, u kopnenom i morskom dijelu.

Jedan od uslova ulaska Crne Gore u Evropsku uniju, odnosno zatvaranje Poglavlja 27, je uspostavljanje **NATURA 2000 mreže**. Uspostavljanje NATURA 2000 mreže odvija se u nekoliko faza: priprema nacionalnih popisa vrsta i stanišnih tipova navedenih u direktivama; priprema nacionalnih kriterijuma za odabir NATURA 2000 područja; proglašavanje područja od interesa za zajednicu pSCI (područja izdvojenih na osnovu Direktive o staništima) i proglašavanje područja posebne zaštite za ptice- SPA (područja izdvojena na osnovu Direktive o pticama).

Kroz IPA Projekat “Uspostavljanje NATURA 2000 mreže”, sproveden u trogodišnjem period od aprila 2016. godine do aprila 2019. godine, realizovane su sljedeće aktivnosti: izrada Nacrta referentnih lista staništa i vrsta, dopuna nacrta “Kataloga tipova staništa Crne Gore značajnih za Evropsku uniju”, određivanje i usvajanje granica biogeografskih regiona, izrada referentne liste ptičjih vrsta za Crnu Goru, izrada i usvajanje nacionalnih kriterijuma za odabir Specijalnih zaštićenih područja (SPA); Pripremne aktivnosti na uspostavljanju Posebnih područja zaštite - pSCI; Mapiranje staništa na terenu za 9 područja značajnih za očuvanje biodiverziteta - KBA i prikupljanje podataka o vrstama na ovim područjima; Izrada „Mape puta i nedostataka“ za popunjavanje preostalih nedostajućih podataka i dalje planiranje aktivnosti po pitanju mreže Nature 2000; Podrška u izradi Pravilnika o bližim kriterijumima za određivanje područja ekološke mreže i Pravilnika o sadržaju studije o ocjeni prihvatljivosti za područje ekološke mreže itd. Zahvaljujući ovom projektu, mapirano je nešto više od 14 % ukupne teritorije Crne Gore za 52 stanišna tipa, prikupljeno je 1.338 podataka za vrste sa Priloga II Direktive o staništima i određena su 33 potencijalna područja za posebnu zaštitu (SPA) za ptice što zauzima 53% teritorije Crne Gore.

Kroz ovaj projekat, urađene su: draft referentne liste za vrste i stanišne tipove; draft referentna lista za ptice; dopunjen je katalog stanišnih tipova Crne Gore; i dat predlog podjele Crne Gore na dva biogeografska regiona.

Za nastavak aktivnosti na uspostavljanje mreže NATURA 2000, iz budžeta Crne Gore za 2019. godinu opredijeljena su sredstva u visini od 200.000 €, za nastavak terenskog rada koji sprovodi Agencija za zaštitu prirode i životne sredine. Mapiranje staništa i vrsta je nastavljeno tokom 2019. godine na područjima koja nijesu istraživana prethodnim aktivnostima u alpskom biogeografskom regionu: Bjelasica, Maglič, dio kanjona Pive koji nije bio obuhvaćen prethodnim projektom, Obzir, Maočnica–dolina Čehotine.

Pored toga, zahvaljujući podršci Njemačke Vlade, kroz prekogranični projekat „Očuvanje i održivo korišćenje biodiverziteta na područjima Prespanskog, Ohridskog i Skadarskog jezera“ (CSBL) koji implementira GIZ u Albaniji i Crnoj Gori, tokom 2019. godine realizovane su i aktivnosti mapiranja

staništa crnogorskog dijela Skadarskog jezera. Projekat mapiranja habitata u području NP Skadarsko jezero priveden je kraju i urađen je Tehnički izvještaj sa interpretacijom podataka, kao i obrada sirovih podataka u GISu. Sredinom decembra 2019. godine izvršiće se primopredaja rezultata projekta Ministarstvu održivog razvoja i turizma.

Kako bi se strateški pristupilo ispunjavanju svih obaveza u oblasti bezbjednog upravljanja hemikalijama, donešeni su **Nacionalna strategija upravljanja hemikalijama 2019-2022. godina**, s Akcionim planom za period 2019-2022. godine i Nacionalni plan za implementaciju Stokholmske konvencije, s Akcionim planom za period 2019-2023.

U cilju zaštite zdravlja ljudi i životne sredine od antropogenih emisija žive i živinih jedinjenja donešen je Zakon o potvrđivanju Minamatske konvencije o živi. Donešen je **Zakon o industrijskim emisijama**, kojim je prenijeta Direktiva 2010/75/EU o industrijskim emisijama i koji definiše mjere za sprečavanje i kontrolu emisija koje nastaju iz industrijskih postrojenja, a mogu imati negativne uticaje na zdravlje ljudi i životnu sredinu.

Radi se na stvaranju uslova za izradu **registra zagađivača životne sredine**. Sredstva će se djelimično obezbijediti kroz IPA II 2014-2020 projekat "Tehnička podrška za monitoring i implementaciju politika za zaštitu životne sredine i klimatskih akcija". Aplikiraće se za sredstva kod Evropske agencije za zaštitu životne sredine i Norveškog fonda.

U toku je realizacija projekta **"Upravljanje industrijskim otpadom i čišćenje"** koji se odnosi na četiri (4) crne ekološke tačke. Radovi na remedijaciji lokacije Brodogradilišta Bijela su u toku, i biće završeni u martu 2020. Planirano je da radovi na remedijaciji lokacija flotacionog jalovišta Gradac (započeti 22. novembra 2019 – otvoren građevinski dnevnik) i deponije pepela i šljake Maljevac (započeti 18. septembra 2019 – otvoren građevinski dnevnik) u Pljevljima budu završeni u junu 2020. godine. U toku je izrada tehničke dokumentacije za lokacije u KAP-u (deponija čvrstog otpada i bazeni crvenog mulja).

Donijeta je Odluka o visini i načinu plaćanja naknade za zaštitu i unaprjeđivanje životne sredine Opštine Pljevlja. Opština Pljevlja, kao najzagađenija opština u Crnoj Gori, je prva jedinica lokalne samouprave koja je odlučila da na osnovu Zakona o životnoj sredini propiše naknadu za zaštitu i unaprjeđivanje životne sredine. Odlukom se propisuje obaveza plaćanja naknade za zaštitu i unaprjeđivanje životne sredine za velika privredna društva koja se na teritoriji opštine Pljevlja bave ekstraktivnom industrijom (rudnik uglja, rudnik olova i cinka) i proizvodnjom energije (TE Pljevlja).

Rehabilitacija i proširenje sistema za vodosnabdijevanje i izgradnja postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda. Nijesu u potpunosti obezbijedena sredstva za realizaciju I faze mjera iz "Projekcija dugoročnog vodosnabdijevanja Crne Gore do 2040. godine". Na planu izgradnje operativnih postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda (PPOV), aktivnosti se realizuju u skladu sa planiranom dinamikom (izgradnja dva objekta godišnje). Raskinut je ugovor sa izvođačem za izgradnju postrojenje za tretman komunalnih otpadnih voda u Herceg Novom (u toku je angažovanje izvođača koji će završiti preostale radove, u skladu sa mogućnostima iz Ugovora). U završnoj fazi je izgradnja postrojenja za tretman komunalnih otpadnih voda Berane, dok su ugovoreni radovi još za izgradnju tri PPOV-a u Danilovgradu, Andrijevici i Petnjici. Takođe, potpisan je finansijski ugovor za projekat izgradnje Postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda (PPOV), kanalizacione mreže i postrojenja za sušenje kanalizacionog mulja za Glavni grad Podgorica u iznosu od 50,35 mil.€¹³. Projekat će se realizovati u fazama. U toku su tenderski postupci (sa različitim stepenom realizacije) za sekundarnu mrežu, glavni kolektor i pješački most na Morači, kao i za postrojenje za prečišćavanje otpadnih voda. U toku su i aktivnosti na izgradnji i razvoju kanalizacione mreže i vodovodne mreže u Ulcinju i Baru i Herceg Novom.

¹³ Sredstva će se obezbijediti iz tri izvora: 10,15 mil.€ - grant Investicionog okvira za zapadni Balkan- WBIF; 35 mil.€ - zajam od KfW banke ; 5,2 mil.€ - sopstvena sredstva Glavnog grada.

Donijet je Plan upravljanja komunalnim otpadnim vodama Crne Gore (2020-2035). Dokument je rezultat revizije i ažuriranja Strateškog master plana za kanalizaciju i otpadne vode u centralnom i sjevernom regionu Crne Gore (2005-2029) i Master plana odvođenja otpadnih voda crnogorskog primorja i opštine Cetinje (2005-2029), a njegovim donošenjem uspostavlja se cjeloviti strateški okvir u periodu do 2035. godine u oblasti komunalnih otpadnih voda.

Donijet je Program izgradnje kolektorskih sistema i postrojenja za tretman komunalnih otpadnih voda. Ovim Programom, koji se donosi za period do 2022. godine i koji je u direktnoj vezi sa Planom upravljanja komunalnim otpadnim vodama u Crnoj Gori (2020-2035), kao krovnom dokumentu u ovoj oblasti, utvrđeni su operativni ciljeni: sanacija i zamjena dotrajalih segmenata sistema za sakupljanje otpadnih voda, proširenje mreže sakupljanja otpadnih voda na područja bez adekvatnih usluga i obezbjeđenje adekvatnog prečišćavanja komunalnih otpadnih voda. Ovim dokumentom je predviđena realizacija projekata višegodišnjeg karaktera u ukupnom iznosu od oko 157 mil.€, od čega će se 96 mil.€ finansirati iz kredita, 38 mil.€ iz donacija, dok su ostalo interna sredstva (23 mil.€, od čega je oko 9,8 mil.€ predviđeno iz Kapitalnog Budžeta, dok je ostalih 13,2 mil.€ predviđeno iz Budžeta jedinica lokalne samouprave). Izgradnja postrojenja za prečišćavanje otpadnih u Opštini Bijelo Polje biće sufinansirana sa sredstvima iz Investicionog okvira za Zapadni Balkan (WBIF) sa iznosom od 2.993.000 €.

Upravljanje otpadom. Urađeni su glavni projekti za izgradnju reciklažnog dvorišta sa sortirnicom za Opštinu Berane, izgradnju transfer stanice u opštini Andrijevića, izgradnju reciklažnog dvorišta i transfer stanice u Opštini Mojkovac (položen kamen temeljac), kao i za sanaciju neuređenog odlagališta „Komarača“ u Opštini Plav.

Utvrđen je Nacrt Izmjena i dopuna Lokalne studije lokacije Regionalne sanitarne deponije čvrstog otpada „Čelinska kosa“, Opština Bijelo Polje. Cilj izrade dokumenta je da se kroz analizu planiranih sadržaja i shodno razvojnim potrebama, ponude planska rješenja kojima bi se stvorili preduslovi za izgradnju Regionalne deponije čvrstog otpada, kao i izgradnju postrojenja za neškodljivo uklanjanje nusproizvoda životinjskog porijekla u okviru budućeg Centra za upravljanje otpadom.

Donesen je **Statut Fonda za zaštitu životne sredine**. Statutom je utvrđeno da je Fond jednočlano društvo sa ograničenom odgovornošću, da je osnovna djelatnost Društva obavljanje stručnih i drugih poslova u vezi sa finansiranjem pripreme, ostvarivanja i razvoja programa, projekata i sličnih aktivnosti u oblasti očuvanja, održivog korišćenja, zaštite i unaprjeđivanja životne sredine, na državnom i lokalnom nivou. Eko fond će objediniti sva sredstva koja potiču od zagađenja životne sredine i povezivanjem sa međunarodnim institucijama obezbijediti dostupnost dodatnih izvora finansiranja.

Investiciono razvojni fond (IRF) je usvojio **posebnu kreditnu liniju koja je namijenjena za zaštitu životne sredine i obnovljive izvore energije**. Cilj ove kreditne linije je da se omogući saniranje odlagališta otpada, obezbijede uslovi za prečišćavanje otpadnih voda, upravljanje otpadom, obrada otpada, iskorišćavanje vrijednih svojstava otpada, misli se prije svega na reciklažu i izgradnju nekih mini HE, odnosno TE, podsticanje čiste proizvodnje tj. smanjenje nastajanja otpada u proizvodnom procesu, sprovođenje nacionalnih programa energetske zaštite sistema, podsticanje korišćenja obnovljivih izvora energije. Maksimalan iznos kredita za ove namjene je 3 mil.€, a minimalni 10 hilj.€, kamatna stopa u rasponu od 2,8% do 4%, u zavisnosti od stimulativnih mjera koje podnosilac zahtjeva koristi (stimulativne mjere za sjeverni region i manje razvijene sredine u opštinama, kao i za preduzeća koja redovno izmiruju svoje poreske obaveze), rok povraćaja je 15 godina, a grejs period do pet godina.

3.7 Javna uprava

Realizacijom aktivnosti iz Akcionog plana 2018-2020. godine za sprovođenje Strategije reforme javne uprave Crne Gore **ostvaruje se značajan napredak u dostizanju ključnih ciljeva razvoja moderne državne i lokalne administracije, jačanje povjerenja građana u njen rad i unaprjeđenje uslova poslovanja**. Planirane aktivnosti realizuju se u skladu sa planom i preporukama EK.

- **U oblasti organizacije i odgovornosti**, rezultati sprovedenog nadzora Upravne inspekcije nad radom javne uprave pokazuju da je primjena novog Zakona o upravnom postupku na zadovoljavajućem nivou, pri čemu je princip zakonitosti u radu javne uprave znatno ojačan. U toku je postupak pripreme Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o slobodnom pristupu informacijama koji treba da odgovori na prepoznate prepreke efikasnijem ostvarivanju tog prava. Primjenom novih propisa o kancelarijskom poslovanju omogućiće se implementacija Zakna o državnoj upravi.
- **U oblasti pružanja usluga** javne administracije dominantne su aktivnosti na razvoju elektronskih usluga e-uprave. Na portalu e-uprave, kojim upravlja Ministarstvo javne uprave (MJU), povećan je broj usluga na 580, dok je njihovo korišćenje povećano za preko 30% u odnosu na prethodnu godinu. Pri tome, najviše korišćene usluge i u 2019. godini su: zahtjev za dodjelu studentskog kredita i programa stručnog osposobljavanja, sa ukupnim brojem zahtjeva od 1128, dok je broj zahtjeva za ostale usluge iznosio 1131. Stopa rasta zahtjeva za ostale usluge iznosila je 97% i koristi se kao pokazatelj realnog rasta korišćenja portala e-uprave.
Uspostavljanje kvalitetnijih mehanizama za koordinaciju sa nivoa Vlade značajno doprinosi procesu razvoja elektronske uprave. Poseban podsticaj očekuje se od primjene Zakona o elektronskoj upravi i Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o elektronskoj indentifikaciji i elektronskom potpisu. U skladu sa tim, formiraće se Savjet za elektronsku upravu koji će koordinirati razvojem i predlagati mjere u ovoj oblasti. Takođe, definisaće se uvođenje nacionalnih sistema za elektronsku identifikaciju i elektronsku naplatu administrativnih taksi, uvođenje revizije rada organa državne uprave, kao i uspostavljanje kataloga elektronskih usluga. U cilju smanjenja poslovnih barijera i unaprjeđenja poslovnog ambijenta u izabranim oblastima usvojen je poseban Akcioni plan, a pripremljene su i procedure za definisanje razvoja i obrade e-Usluga.
- Ključne aktivnosti **u oblasti službeničkog sistema i upravljanja ljudskim resursima** bile su usmjerene na implementaciju Zakona o državnim službenicima i namještenicima. Takođe, poseban akcenat je na realizaciji Plana optimizacije javne uprave Crne Gore 2018-2020. godine. Cilj Plana je da predviđenim mjerama i aktivnostima doprinese optimizaciji broja zaposlenih i kreiranju administrativnih struktura koje na efikasniji način odgovaraju na potrebe građana i privatnog sektora, uz istovremeno rasterećenje državnog i opštinskih budžeta. Sprovedenjem mjere optimizacije doprinijelo se neto smanjenju broja zaposlenih u javnoj upravi, koje, prema podacima iz Izvještaja MJU za II kvartal 2019, iznosi 106 (za 94 na centralnom i 12 na lokalnom nivou). U cilju ubrzanja procesa racionalizacije broja zaposlenih, sredinom tekuće godine uspostavljen je normativni okvir za novi model sporazumnog prestanka radnog odnosa uz isplatu otpremnine. Raspoloživi podaci pokazuju da je 1.579 zaposlenih na centralnom i 322 na lokalnom nivou zainteresovano za ponuđeni model prestanka radnog odnosa.
- Uspostavljeni pravni okvir u **oblasti razvoja i koordinacije javnih politika**, odnosno strateškog planiranja, doprinio je unapređenju kvaliteta strateških dokumenata i smanjenju stepena njihove neusklađenosti, sa 58,3% u 2018. godini na 41,7% u 2019. godini. Uspostavljen je portal evropskih integracija sa modulom za praćenje strateških dokumenata. Na planu uključivanja javnosti u razvoj i koordinaciji javnih politika, u posljednjem Izvještaju EK o napretku, konstatuje se da je unaprijeđen legislativni, institucionalni i finansijski okvir za djelovanje civilnog sektora. Počele su

sa radom unaprijeđene platforme e-Participacija i e-Peticija u cilju većeg učešća javnosti u procesu kreiranja javnih politika.

- U oblasti **lokalne samouprave** sprovode se aktivnosti u cilju stvaranja održive samouprave, normativnog regulisanja pitanja i postupaka osnivanja novih opština, mogućim oblicima i mehanizmima saradnje među jedinicama lokalne samouprave (JLS), izvorima finansiranja, kao i o predlogu plana podsticajnih mjera za ravnomjerniji razvoj i podizanje kvaliteta usluga u više JLS. Kontinuirano se sprovodi nadzor nad JLS u pogledu usaglašavanja akata unutrašnje organizacije i sistematizacije radnih mjesta sa Zakonom o lokalnoj samoupravi.
- **Strateško upravljanje procesom reforme javne uprave** realizuje se u koordinaciji MJU i, uz precizno budžetiran Akcioni plan, obezbjeđuje finansijska održivost. Napredak je evidentiran i u Izvještaju EK, gdje je zabilježen značajan porast zadovoljstva građana pruženim uslugama na centralnom nivou, sa 42% u 2017. na 66% u 2019. godini. Zadovoljstvo privatnog sektora takođe je na nivou 66%. Tome je nesumnjivo doprinio razvoj e-usluga, među kojima i online prijave poreza.

U cilju ostvarivanja reformskih ciljeva javne uprave i prevazilaženja aktuelnih izazova, u predstojećem periodu, aktivnosti je potrebno, između ostalog, usmjeriti na:

- intenziviranje procesa optimizacije broja zaposlenih mjerama koje se na jedinstven način sprovode u cjelokupnoj javnoj upravi i uključivanjem novog seta mjera koje treba prilagoditi specifičnostima pojedinih sektora;
- implementaciju normativnog (dopunjenog) okvira kadrovskog planiranja na svim nivoima i oblastima javne uprave i sinhronizaciju sa procesom budžetskog planiranja i
- razvoj punog potencijala digitalnih tehnologija u e-upravi, kroz optimizaciju ponude i povećanje korišćenja usluga.